

МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
Факультет фізичної культури, спорту та психології
Кафедра психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти «Магістр»

на тему: «**ВПЛИВ ТИПІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ПРОЯВ
АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ**»

Виконала: здобувачка вищої освіти
групи М314-ф
спеціальності 053 Психологія
ОП Психологія. Практична психологія
Іванова Тетяна Петрівна

Керівник: доктор філософії з
психології, старший викладач
кафедри психології МДПУ
імені Богдана Хмельницького
Мостова Т.О.

Рецензент: магістр психології,
методист-психолог
КЗ «Запорізький ОППО» ЗОР
Доновська О.В.

Запоріжжя – 2025 рік

Іванова Т.П.

Вплив типів сімейного виховання на прояв акцентуацій характеру

АНОТАЦІЯ

Магістерська робота присвячена теоретичному та емпіричному дослідженню впливу типів сімейного виховання на прояв акцентуацій характеру в підлітковому віці. Актуальність теми зумовлена тим, що підлітковий вік є важливим етапом становлення особистості, коли активно формуються характерологічні риси, моделі поведінки, способи емоційного реагування та соціальної взаємодії. Саме сім'я виступає одним із провідних чинників розвитку особистості підлітка, оскільки стиль батьківського ставлення, рівень контролю, емоційної підтримки, прийняття або відстороненості можуть посилювати або, навпаки, пом'якшувати прояви окремих рис характеру.

У теоретичній частині роботи розкрито сутність виховання як цілеспрямованого процесу формування особистості, її характеру, моральних якостей, емоційних, інтелектуальних і соціальних навичок. Проаналізовано поняття акцентуації характеру як надмірного прояву окремих рис особистості, що перебувають у межах крайнього варіанта норми та можуть виявлятися під впливом певних життєвих ситуацій або соціально-психологічних чинників. Особливу увагу приділено типологіям акцентуацій характеру, зокрема підходам К. Леонгарда та А. Є. Лічка, а також впливу сімейного середовища на формування характерологічних особливостей підлітків. Підкреслено, що недостатньо збалансоване, надмірно контролююче, авторитарне, поблажливе або емоційно відсторонене виховання може сприяти посиленню акцентуованих рис, ускладнювати соціальну адаптацію, провокувати конфліктність, емоційну нестабільність і труднощі у взаємодії з оточенням.

Результати емпіричного дослідження засвідчили, що серед опитаних підлітків найпоширенішими типами акцентуацій характеру є

демонстративний, збудливий та емотивний. Демонстративний тип акцентуації, виявлений у 22% респондентів, свідчить про виражену потребу у визнанні, приверненні уваги та самовираженні. Збудливий тип, характерний для 18% підлітків, пов'язаний з імпульсивністю, дратівливістю, конфліктністю та труднощами самоконтролю. Емотивний тип, виявлений у 12% респондентів, відображає підвищену чутливість, емоційність, вразливість і потребу в емоційній підтримці. Встановлено, що переважаючими стилями виховання є авторитарний стиль, ліберальний стиль, емоційне неприйняття та інфантилізація, що може негативно впливати на формування самостійності, упевненості, емоційної стабільності та конструктивної поведінки підлітків.

Кореляційний аналіз дав змогу виявити взаємозв'язок між типами сімейного виховання та проявами акцентуацій характеру. Зокрема, авторитарний стиль виховання пов'язаний із розвитком збудливого, циклотимного та демонстративного типів акцентуацій, що може пояснюватися надмірним контролем, тиском і недостатнім урахуванням потреб підлітка. Ліберальний стиль виховання може сприяти формуванню нестійких рис характеру через надлишкову свободу без належної структури та підтримки. Індиферентний стиль пов'язаний із застряганням на негативних емоціях, що може бути наслідком емоційного вакууму та дефіциту уваги з боку батьків. Гіперсоціалізація, своєю чергою, може сприяти формуванню циклотимічних і сенситивних рис через внутрішній конфлікт між високими очікуваннями батьків та реальними можливостями підлітка.

Практична значущість магістерської роботи полягає в можливості використання її результатів у процесі психологічного консультування, психолого-педагогічного супроводу підлітків та їхніх батьків, а також у профілактичній і корекційній роботі з питань дитячо-батьківських стосунків.

Отже, результати магістерського дослідження підтверджують, що типи сімейного виховання мають істотний вплив на прояв акцентуацій характеру в підлітків.

Ключові слова: акцентуації характеру, підлітковий вік, сімейне виховання, типи виховання, дитячо-батьківські стосунки, батьківське ставлення, психологічний супровід.

Ivanova T.P.

The Influence of Types of Family Upbringing on the Manifestation of Character Accentuations

ABSTRACT

The master's thesis is devoted to the theoretical and empirical study of the influence of types of family upbringing on the manifestation of character accentuations in adolescence. The relevance of the topic is determined by the fact that adolescence is an important stage of personality development, during which character traits, behavioral patterns, ways of emotional response, and social interaction are actively formed. The family is one of the leading factors in the development of an adolescent's personality, since the style of parental attitude, the level of control, emotional support, acceptance, or detachment may either intensify or, conversely, mitigate the manifestations of certain character traits.

The theoretical part of the thesis reveals the essence of upbringing as a purposeful process of forming personality, character, moral qualities, emotional, intellectual, and social skills. The concept of character accentuation is analyzed as an excessive manifestation of certain personality traits that remain within the limits of an extreme variant of the norm and may appear under the influence of particular life situations or socio-psychological factors. Special attention is paid to typologies of character accentuations, in particular the approaches of K. Leonhard and A. Ye. Lichko, as well as to the influence of the family environment on the formation of adolescents' characterological features. It is emphasized that insufficiently balanced, overly controlling, authoritarian, permissive, or emotionally detached upbringing may contribute to the intensification of accentuated traits, complicate social adaptation, provoke conflict behavior, emotional instability, and difficulties in interaction with others.

The results of the empirical study showed that the most common types of character accentuations among the surveyed adolescents are demonstrative, excitable, and emotive types. The demonstrative type of accentuation, identified in

22% of respondents, indicates a pronounced need for recognition, attention, and self-expression. The excitable type, characteristic of 18% of adolescents, is associated with impulsivity, irritability, conflict-proneness, and difficulties with self-control. The emotive type, identified in 12% of respondents, reflects increased sensitivity, emotionality, vulnerability, and a need for emotional support. It was established that the predominant parenting styles are authoritarian style, liberal style, emotional rejection, and infantilization, which may negatively affect the development of adolescents' independence, confidence, emotional stability, and constructive behavior.

Correlation analysis made it possible to identify the relationship between types of family upbringing and manifestations of character accentuations. In particular, the authoritarian parenting style is associated with the development of excitable, cyclothymic, and demonstrative types of accentuations, which may be explained by excessive control, pressure, and insufficient consideration of the adolescent's needs. The liberal parenting style may contribute to the formation of unstable character traits due to excessive freedom without proper structure and support. The indifferent style is associated with fixation on negative emotions, which may result from emotional vacuum and lack of parental attention. Hypersocialization, in turn, may contribute to the formation of cyclothymic and sensitive traits due to the internal conflict between parents' high expectations and the adolescent's real capabilities.

The practical significance of the master's thesis lies in the possibility of using its results in psychological counseling, psychological and pedagogical support for adolescents and their parents, as well as in preventive and corrective work on issues of parent-child relationships.

Thus, the results of the master's research confirm that types of family upbringing have a significant influence on the manifestation of character accentuations in adolescents.

Keywords: character accentuations, adolescence, family upbringing, parenting styles, parent-child relationships, parental attitude, psychological support.

РЕФЕРАТ

до кваліфікаційної роботи на тему

«Вплив типів сімейного виховання на прояв акцентуацій характеру»

здобувачки вищої освіти спеціальності 053 Психологія

Іванової Тетяни Петрівни

Науковий керівник: доктор філософії з психології, старший викладач кафедри психології Мостова Т.О.

Об'єкт дослідження – акцентуації характеру.

Предмет дослідження – вплив типів сімейного виховання на прояв акцентуацій характеру.

Мета дослідження – емпірично дослідити особливості впливу типів сімейного виховання на прояв акцентуацій характеру.

Завдання дослідження:

1. Теоретично дослідити та описати основні типології акцентуацій характеру;
2. Емпірично дослідити особливості прояву акцентуацій характеру у підлітків-респондентів;
3. Розробити програму тренінгу гармонізації дитячо-батьківських стосунків.

Методи дослідження: Емпіричні – опитувальник Леонгарда-Шмішека на виявлення типу акцентуації характеру, патохарактерологічний опитувальник А.Є. Лічко, тест «Стратегія сімейного виховання», «Опитувальник батьківського ставлення».

Статистичні методи математичної обробки: коефіцієнт кореляції Спірмена.

Практична значущість – результати дослідження можуть бути використані в процесі психологічного надання психологічної консультації та психологічного супроводу підлітків та їхніх батьків в питаннях дитячо-батьківських стосунків.

Загальний зміст. Здійснивши теоретичний аналіз обраної нами теми, ми визначили наступне:

1. Виховання – це цілеспрямований процес формування особистості, її характеру, моральних якостей, емоційних, інтелектуальних і соціальних навичок у дитини чи підлітка через вплив з боку дорослих. Основними цілями виховання є формування моральних принципів, розвиток самостійності, здатності до самоконтролю та самореалізації, а також вміння жити в соціумі та взаємодіяти з іншими людьми. Виховання має важливе значення для розвитку не лише інтелектуальних, а й емоційних, духовних та соціальних аспектів особистості.

2. Акцентуація характеру є надмірним проявом окремих рис особистості, які, хоча й знаходяться на межі з психопатіями, не є патологічними. Ці особливості формуються як крайні варіанти норми, що можуть виявлятися в певних ситуаціях або під впливом конкретних факторів. Роботи К. Леонгарда і А.Є. Личко суттєво розширили уявлення про природу акцентуацій, підкреслюючи їхню роль у формуванні творчого потенціалу та поведінкових моделей.

3. Взаємозв'язок типів виховання та акцентуацій характеру особистості підлітків підтверджує значний вплив стилю сімейного виховання на формування їхніх рис характеру. Аналіз свідчить, що недостатньо збалансоване або екстремальне виховання (авторитарне, поблажливе чи надмірно контролююче) може сприяти появі акцентуацій характеру, які є надмірним проявом окремих рис і можуть призводити до труднощів у соціальній взаємодії, конфліктів та емоційних проблем.

Емпіричне дослідження проводилось на базі Запорізької загальноосвітньої школи № 20, в рамках дослідження було опитано 60 підлітків віком 12-15 років та їхні батьки.

Для виконання поставлених завдань, нами був сформований блок психодіагностичних методик, до якого увійшли:

1. Опитувальник Леонгарда-Шмішека, розроблений для визначення типів акцентуації характеру, використовується для діагностики акцентуацій особистості та базується на типологічному підході до її вивчення.

2. Патохарактерологічний опитувальник А.Є. Лічко створений для ідентифікації типів акцентуацій характеру. Його застосовують переважно для підлітків віком від 14 до 18 років. Цей інструмент дозволяє виявляти акцентуації характеру, різновиди психопатій і потенційні форми девіантної поведінки.

3. Тест «Стратегії сімейного виховання» (О. Пономаренко) дозволяє визначити такі стилі виховання: авторитетний, авторитарний, ліберальний та індіферентний.

4. «Опитувальник батьківського ставлення» А.Я. Варги та В.В. Століна є інструментом для вивчення особливостей батьківського ставлення у матерів, батьків, опікунів тощо, які звертаються за психологічною підтримкою у питаннях виховання та взаємодії з дітьми.

Отримані результати емпіричного дослідження дали змогу зробити такі висновки:

1. Основними типами (більше 10% на вибірку) акцентуацій характеру у опитаних підлітків є:

Демонстративний тип акцентуації (22%) – найбільш поширений серед підлітків. Це вказує на потребу у визнанні, приверненні уваги та самовираженні. Такі підлітки прагнуть виділитися, іноді через перебільшення своїх досягнень, використовуючи як позитивну, так і негативну увагу. Це може бути зумовлено їхньою емоційною сприйнятливістю та бажанням займати центральне місце в соціальних групах.

Збудливий тип акцентуації (18%) – другий за поширеністю. Він характерний для підлітків з імпульсивністю, схильністю до дратівливості та конфліктності. Можливі труднощі з самоконтролем та навчанням, що потребує додаткової уваги з боку педагогів для корекції поведінки.

Емотивний тип акцентуації (12%) – ці підлітки виявляють високу чутливість та емоційність, схильність до співпереживання та підвищену вразливість. Це може свідчити про їхню потребу в емоційній підтримці з боку близьких і педагогів.

2. Переважаючі стилі виховання виявили тенденції до критичності, надмірної опіки або емоційної віддаленості, що може негативно впливати на формування самостійності, упевненості та емоційної стабільності підлітків.

- Авторитарний стиль виховання (50%) характеризується надмірним контролем та недостатньою увагою до потреб дитини, що може сприяти емоційній напруженості та дистанції між батьками і підлітками.

- Ліберальний стиль (30%) вказує на спроби уникнення конфліктів та мінімізації зусиль у виховному процесі, що може призводити до нестачі дисципліни.

- Емоційне неприйняття (30%) та інфантилізацію (35%) підлітків, що створює умови для залежності або конфліктів у стосунках.

- Низький рівень кооперації (5%) вказує на недостатню партнерську взаємодію між батьками і дітьми.

3. Аналіз таблиці кореляції між типами виховання та акцентуаціями характеру у підлітків дозволяє виділити декілька важливих аспектів:

- Авторитарний стиль виховання тісно пов'язаний із розвитком збудливого, циклотимного та демонстративного типів акцентуацій. Це пояснюється надмірним контролем і тиском, що провокує емоційну напругу, опір або демонстративність у поведінці.

- Ліберальний стиль сприяє формуванню нестійких рис характеру через надлишкову свободу без достатньої структури та підтримки.

- Індиферентний стиль веде до застрягання на негативних емоціях, що проявляється у застрягаючих типах акцентуації через емоційний вакуум та відсутність уваги з боку батьків.

- Гіперсоціалізація формує циклотимічні та сенситивні риси, що є наслідком внутрішнього конфлікту між високими очікуваннями батьків та реальними можливостями підлітка.

Підлітки з різними акцентуаціями можуть демонструвати різні рівні емоційної нестабільності, соціальної адаптації та інтелектуальної активності. Важливо розуміти, що кожен тип характеру вимагає особливих методів підтримки та корекції з боку педагогів і дорослих. Таким чином, ефективне виховання і навчання підлітків вимагає уважного врахування особливостей кожного типу характеру та індивідуальних потреб, що забезпечує гармонійний розвиток особистості.

Нами розроблена програма тренінгу спрямована на гармонізацію стосунків між підлітками та їхніми батьками через розвиток взаєморозуміння, вдосконалення комунікативних навичок та емоційної близькості. Завдяки інтерактивним вправам, які поєднують елементи саморефлексії, активного слухання та творчої діяльності, учасники мали змогу глибше пізнати внутрішній світ одне одного, висловити власні емоції та побудувати основу для довірливого діалогу.

Результати тренінгу передбачають:

- Зменшення напруженості у стосунках через покращення розуміння потреб та почуттів кожної сторони.
- Формування навичок ефективного спілкування та активного слухання.
- Створення емоційно підтримуючого середовища, яке сприяє зміцненню довіри та співпраці.

Нами розроблені рекомендації батькам для виховання підлітків з вираженими акцентуаціями характеру. Головним принципом цих рекомендацій є врахування унікальності кожного підлітка, адаптація підходів до його потреб та підтримка позитивних змін у поведінці. Терпіння, відкритість до спілкування, розвиток відповідальності, підтримка

самоконтролю та забезпечення емоційного комфорту сприятимуть формуванню стійкої, впевненої в собі та емоційно зрілої особистості.

Цей підхід не тільки допомагає подолати можливі труднощі у вихованні, але й формує у підлітків довіру до батьків, створюючи міцний фундамент для здорових сімейних відносин.

За результатами дослідження сформовані такі висновки:

1. Виховання – це цілеспрямований процес формування особистості, її характеру, моральних якостей, емоційних, інтелектуальних і соціальних навичок у дитини чи підлітка через вплив з боку дорослих. Типи виховання мають значний вплив на психологічний розвиток дітей, їхнє соціальне та емоційне становлення.

2. Акцентуація характеру є надмірним проявом окремих рис особистості, які, хоча й знаходяться на межі з психопатіями, не є патологічними. Ці особливості формуються як крайні варіанти норми, що можуть виявлятися в певних ситуаціях або під впливом конкретних факторів. Роботи К. Леонгарда і А.Є. Личка суттєво розширили уявлення про природу акцентуацій, підкреслюючи їхню роль у формуванні творчого потенціалу та поведінкових моделей.

3. Взаємозв'язок типів виховання та акцентуацій характеру особистості підлітків підтверджує значний вплив стилю сімейного виховання на формування їхніх рис характеру. Аналіз свідчить, що недостатньо збалансоване або екстремальне виховання (авторитарне, поблажливе чи надмірно контролююче) може сприяти появі акцентуацій характеру, які є надмірним проявом окремих рис і можуть призводити до труднощів у соціальній взаємодії, конфліктів та емоційних проблем.

4. Найпоширенішими типами акцентуацій характеру серед опитаних підлітків (з частотою більше 10% у вибірці) є:

1. Демонстративний тип акцентуації – такі підлітки прагнуть виділитися, іноді перебільшують свої досягнення, шукаючи як позитивну, так

і негативну увагу, що може бути зумовлене емоційною чутливістю та потребою визнання в соціальних групах.

2. Збудливий тип акцентуації – такі підлітки можуть мати труднощі з самоконтролем, що потребує уваги з боку педагогів для корекції їх поведінки.

3. Емотивний тип акцентуації – підлітки з цією акцентуацією відзначаються високою чутливістю, емоційністю та схильністю до співпереживання.

Структура роботи: робота містить вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 70 сторінок. Основний текст викладено на 63 сторінках. Робота містить 4 таблиці та 3 рисунки. Список використаних джерел – 61 джерело.

Рік виконання: 2024-2025 рр.

Місце виконання: Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТИПУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ ОСОБИСТОСТІ	6
1.1. Зміст феномену виховання та його основні типи	6
1.2. Сутність та зміст акцентуацій характеру особистості.....	13
1.3. Взаємозв'язок типів виховання та акцентуацій характеру особистості ...	19
Висновки до першого розділу	22
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ТИПІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ПРОЯВ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ	24
2.1. Організація дослідження та підбір діагностичного інструментарію.....	24
2.2. Емпіричне дослідження особливостей прояву акцентуацій характеру підлітків	28
2.3. Емпіричне дослідження типів сімейного виховання підлітків.....	32
2.4. Математичний аналіз та інтерпретація отриманих результатів дослідження	37
Висновки до другого розділу	41
РОЗДІЛ 3. ГАРМОНІЗАЦІЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ ПІДЛІТКІВ З ВИРАЖЕНИМИ АКЦЕНТУАЦІЯМИ ХАРАКТЕРУ	43
3.1. Особливості психолого-педагогічного супроводу підлітків з вираженими типами акцентуацій характеру.....	43
3.2. Програма тренінгу гармонізації дитячо-батьківських стосунків підлітків та їхніх батьків.....	49
3.2. Рекомендації батькам для виховання підлітків з вираженими акцентуаціями характеру	53
Висновки до третього розділу.....	57
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62

ВСТУП

Актуальність проблеми. Сім'я є одним із ключових інститутів соціалізації особистості, який формує основи її характеру, цінностей та поведінкових патернів. Типи сімейного виховання, що включають демократичний, авторитарний, ліберальний стилі, мають значний вплив на розвиток особистісних рис. Особливий інтерес викликає дослідження взаємозв'язку між сімейним вихованням і акцентуаціями характеру, які визначають специфічні риси особистості, що можуть посилюватися за певних умов і впливати на адаптацію особистості в суспільстві.

Акцентуації характеру, згідно з концепцією К. Леонгарда та А. Є. Лічко, є крайніми варіантами норми, які за певних обставин можуть спричиняти труднощі у міжособистісній взаємодії та діяльності. Вивчення впливу типів сімейного виховання на прояви акцентуацій дозволяє не лише виявити закономірності формування характерологічних рис, але й розробити рекомендації для корекції виховних стратегій, що сприятимуть гармонійному розвитку особистості.

Актуальність дослідження зумовлена зростанням інтересу до проблеми формування характеру в умовах сучасного суспільства, де спостерігаються значні трансформації сімейних стосунків. Зокрема, зміни в структурі сімей, зростання кількості неповних сімей, поширення альтернативних моделей виховання створюють нові виклики для батьків і педагогів. У цих умовах важливо розуміти, як різні стилі виховання впливають на формування акцентуацій характеру, що може бути основою для профілактики девіантної поведінки та психоемоційних порушень у дітей і підлітків.

Варто зауважити, що родинні взаємини є об'єктом вивчення у різних класичних школах і напрямках психології:

1. Психоаналітичний підхід (З. Фрейд, А. Фрейд, Е. Еріксон, Е. Фромм, Д. Боулбі, В. Шутц, А. Адлер, М. Ейнсворт, Ф. Дальто, Д. Віннікот, Е. Берн

та ін.) активно аналізує вплив несвідомих процесів і раннього досвіду на формування взаємин у родині.

2. Біхевіористичний напрям (Дж. Уотсон, Б. Ф. Скіннер, А. Бандура та ін.) досліджує поведінкові аспекти і механізми навчання в сімейному контексті.

3. Гуманістична психологія (К. Роджерс, Г. Оллпорт, А. Маслоу, Ш. Бюллер, В. Франкл, Р. Мей, Т. Гардон та ін.) акцентує увагу на розвитку особистості через підтримку, самореалізацію та гармонійні взаємини.

Питання дитячо-батьківських стосунків і стилів сімейного виховання також привертало увагу багатьох дослідників, серед яких А. Фрайм, Р. Снайдер, Г. Хоментаскас та інші.

Об'єкт дослідження – акцентуації характеру.

Предмет дослідження – вплив типів сімейного виховання на прояв акцентуацій характеру.

Мета дослідження – емпірично дослідити особливості впливу типів сімейного виховання на прояв акцентуацій характеру.

Гіпотеза дослідження – серед сучасних батьків домінуючими стилями виховання є не продуктивні: авторитарний, гаперсоціалізація та індиферентний стилі, які впливають на формування акцентуацій характеру підлітків.

Завдання:

1. Розглянути сутність феномена виховання та його основні типи;
2. Теоретично дослідити та описати основні типології акцентуацій характеру;
3. Теоретично дослідити вплив виховання на формування акцентуацій характеру особистості;
4. Емпірично дослідити особливості прояву акцентуацій характеру у підлітків-респондентів;
5. Визначити основні типи сімейного виховання підлітків-респондентів;

6. Емпірично дослідити особливості впливу типів сімейного виховання на прояв акцентуацій характеру

7. Розробити програму тренінгу гармонізації дитячо-батьківських стосунків.

Методи дослідження: Емпіричні – опитувальник Леонгарда-Шмішека на виявлення типу акцентуації характеру, патохарактерологічний опитувальник А.Є. Лічко, тест «Стратегія сімейного виховання», «Опитувальник батьківського ставлення».

Статистичні методи математичної обробки: коефіцієнт кореляції Спірмена.

Характеристика вибірки – в рамках дослідження було опитано 60 підлітків віком 12-15 років та їхні батьки.

Емпірична база дослідження – дослідження проходило на базі ЗОШ І-ІІІ ступенів №20 м. Запоріжжя.

Практична значущість – результати дослідження можуть бути використані в процесі психологічного надання психологічної консультації та психологічного супроводу підлітків та їхніх батьків в питаннях дитячо-батьківських стосунків.

Структура роботи: робота містить вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 68 сторінок. Основний текст викладено на 61 сторінці. Робота містить 4 таблиці та 3 рисунки. Список використаних джерел – 61 джерело.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТИПУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Зміст феномену виховання та його основні типи

Сім'я є першим середовищем, де формуються основи фізичного, розумового та морального становлення дитини. Основоположним чинником сімейного виховання є благополуччя родини, яке спирається на її авторитет, вірність між подружжям, любов до дітей і відповідальність за їхній розвиток. Значущу роль відіграють материнський інстинкт жінки, важливість батьків у створенні та підтримці сімейного затишку, а також їхній приклад у підготовці молоді до подружнього життя.

Формування особистості дитини в сім'ї має базуватися на принципах гуманізму та загальнолюдських цінностей, як зазначає Т. Алексєєнко у своїй статті «Умови позитивної соціалізації дитини в сім'ї». Автор підкреслює, що виховний процес, побудований на засадах позитивної соціалізації, повинен відбуватися в атмосфері радості, співпраці, творчості та спільного життя. Такий підхід сприяє усвідомленню важливості кожного члена родини, формуванню гармонійних стосунків і розвитку гуманних навичок спілкування. Батькам рекомендується активно залучати дитину до спільної творчої діяльності, що робить виховання глибшим, діалогічним і осмисленим.

I. Сопрун визначає чотири основні аспекти взаємин між батьками та дитиною, які значно впливають на її психологічний розвиток і стан психічного здоров'я:

1. Контроль з боку батьків. Високий рівень контролю характеризується прагненням батьків активно впливати на поведінку дитини, вимагати виконання встановлених правил і дотримуватися послідовності у своїх діях.

Такий підхід спрямований на зменшення залежності, корекцію агресивності, розвиток ігрових умінь і засвоєння соціальних норм.

2. Батьківські вимоги. Їх завдання – сприяти формуванню самостійності та зрілості у дитини. Батьки заохочують інтелектуальний і емоційний розвиток, а також навчають ефективного міжособистісного спілкування, акцентуючи на значущості та праві дитини проявляти автономність.

3. Методи спілкування. У виховному процесі батьки застосовують аргументовані переконання, готові до обговорення своїх поглядів і враховують думку дитини. Якщо рівень взаємодії недостатній, вони частіше використовують критику, нарікання або підвищений тон.

4. Емоційна підтримка. Любов, турбота і тепло з боку батьків створюють сприятливе середовище для гармонійного фізичного та духовного розвитку дитини. Батьки, які підтримують свою дитину, відчувають гордість і задоволення її досягненнями.

Основною характеристикою виховання в сім'ї є його стиль. Стилі виховання визначаються як установки та певні поведінкові патерни батьків, які не стосуються безпосередньо їхньої дитини, а відображають загальне ставлення дорослих до дітей у цілому [5; с. 319].

Як соціально-психологічне поняття, стиль позначає комплекс методів та прийомів взаємодії з партнером. Виокремлюють загальний, характерний та конкретний стилі спілкування. Основними факторами, що визначають стиль спілкування, є: спрямованість особистості як стійка мотиваційна тенденція, чітко виражена позиція щодо партнера та умови, в яких відбувається спілкування.

Батьківський стиль – це загальні, характерні способи взаємодії певних батьків з дитиною, які не залежать від конкретної ситуації, а відображають типові методи дій батьків. У психологічних та педагогічних дослідженнях для оцінки та аналізу батьківського ставлення часто використовують два основні критерії:

1. Ступінь емоційної близькості та теплоти між батьками та дитиною, що варіюється від надмірної емоційної відстані до надмірної уваги, з оптимальним емоційним балансом у стосунках;

2. Баланс між домінуванням і поступливістю в стосунках з дитиною, з позицією внутрішньої незалежності, що дозволяє батькам визнавати та поважати індивідуальність дитини.

Згідно з думкою англійського психолога Л. Джексона, специфіка батьківського ставлення до дітей відображається в тому, як ці діти формують своє ставлення до інших людей і як вони оцінюють оточуючих [4; с. 89].

Залежно від ступеня «жорсткості» або «м'якості» стиль батьківського виховання може бути класифікований як авторитарний або демократичний, з різноманітними проміжними варіантами. Діана Баумрінд, проводячи спостереження, виділила три різні стилі батьківського ставлення, що відрізняються за рівнем контролю та емоційною насиченістю, і визначила відповідні типи дітей, які зростають в умовах цих стилів.

Авторитетні батьки характеризуються ініціативністю, доброзичливістю та товариськістю. Вони підтримують високий рівень контролю над дітьми, заохочують їхню незалежність та встановлюють довірливі стосунки. Завдяки такому підходу до виховання діти вирізняються високим рівнем соціальної адаптованості, впевненістю в собі, здатністю контролювати свої вчинки та хорошою самооцінкою. Вони не сприймають рішення батьків як несправедливі або довільні, тому рідко мають конфлікти з ними, навіть якщо не погоджуються з їхніми думками чи рішеннями. Діти таких батьків допитливі, прагнуть аргументувати свої погляди, а не нав'язувати їх. Вони відповідальні, енергійні, ініціативні, мають почуття власної гідності та здатність налагоджувати дружні стосунки з однолітками [12; 13; 14].

Авторитарні батьки вирізняються тим, що мають схильність до драгівливості та конфліктів, а їхні діти, у свою чергу, часто бувають схильні до подібних реакцій. При високому рівні контролю з боку батьків, вони очікують беззаперечного виконання своїх вимог. У таких умовах стосунки

між батьками та дітьми стають відчуженими, з певною емоційною холодністю. У цьому стилі виховання спілкування між батьками та дітьми є обмеженим. Батьки, які практикують цей підхід, встановлюють жорсткі правила та вимоги, не допускаючи обговорення цих правил і не підтримуючи виявлення думок своїх дітей.

Діти авторитарних батьків часто мають високий рівень замкнутості та некомунікабельності. Вони часто стають боязкими, похмурими та дратівливими. Такий стиль спілкування сприяє формуванню лише зовнішнього контролю, що викликає у дітей почуття провини чи страх перед покаранням, а також зазвичай супроводжується слабким самоконтролем. Вони можуть бути замкнутими, боязкими, підозрілими, похмурими, тривожними та дратівливими, схильними до конфліктів і, в результаті, почувуються нещасними. У підлітковому віці хлопці можуть реагувати агресивно на постійні заборони та покарання, тоді як дівчата часто стають пасивними та залежними [12; 13; 14].

Батьки з поблажливим (ліберальним) стилем виховання зазвичай мають імпульсивних та агресивних дітей. Вони встановлюють низький рівень контролю та підтримують теплі стосунки з дітьми, але не регулюють їх поведінку або роблять це дуже слабо. Хоча батьки відкриті для спілкування, основний напрямок комунікації часто йде від дитини до батьків. У таких дітей зазвичай виникають проблеми з дисципліною, їх поведінка часто стає некерованою, вони схильні потурати своїм імпульсним бажанням і слабкостям.

Індиферентні батьки, що не виявляють батьківської любові та не встановлюють чітких меж для своїх дітей, не контролюють їх поведінку через брак уваги або брак часу та енергії для спілкування. На проступки дітей вони часто реагують жорстко та різко, іноді в стані гніву застосовують фізичне покарання. Такі батьки позбавляють своїх дітей емоційної підтримки, любові та уваги.

Діти індіферентних батьків часто проявляють імпульсивність та агресивність, відкрито виражаючи руйнівні нахили. Дослідження серед малолітніх правопорушників показують, що більшість із них зростала в сім'ях, де поєднувалися потурання з ворожістю.

Колеги Д. Баумрінд, Елеонора Маккобі та Джон Мартін, доповнили існуючу типологію ще одним, четвертим, стилем виховання. Байдужі батьки виховують озлоблених дітей. Такий стиль характеризується низьким рівнем контролю та холодними відносинами: батьки не встановлюють жодних обмежень для дітей, є байдужими до них та закритими для спілкування. Коли байдужість поєднується з ворожістю, діти проявляють руйнівні імпульси та схильність до девіантної поведінки [15].

Д. Елдер, спираючись на рівень батьківського контролю та тиск на дитину, виділяє наступні стилі взаємодії батьків з підлітками.

1. Авторитарний стиль, який характеризується абсолютною владою батьків над дітьми без потреби обговорювати або пояснювати свої рішення. У цьому стилі батьки зазвичай мають слабкий контроль за поведінкою дітей і часто нав'язують свою волю, підкреслюючи недостатню компетентність дітей у різних питаннях.

2. Авторитарний стиль зберігає за батьками право приймати рішення, але дозволяє підлітку висловлювати свою думку, хоча її враховують лише частково, без права на остаточне слово.

3. Демократичний стиль передбачає активну участь батьків та дітей у спільному обговоренні важливих рішень.

4. Егалітарний стиль характеризується рівноправністю батьків і дітей, де обидві сторони мають рівну участь у прийнятті рішень і несуть однакову відповідальність за них.

5. Дозволяючий стиль передбачає надання дитині значної свободи з одночасним вимаганням відповідальності за її вчинки.

6. Стиль потування полягає в тому, що батьки з самого початку дозволяють дитині діяти без обмежень, при цьому часто проявляють непослідовність у своїх рішеннях, караючи і заохочуючи за схожі вчинки.

7. Ігноруючий стиль характеризується байдужістю батьків до життя дитини, їх відсутністю інтересу до її справ, що виглядає так, ніби дорослих не турбує емоційний стан дитини та її потреби.

У класифікації Л.Г. Саготовської, яка ґрунтується на критерії емоційності та особистої залученості батьків у стосунки з дітьми, виділено 6 типів відносин батьків до дітей:

1. Надмірне захоплення дітьми, коли вони розглядаються як основна цінність у житті.

2. Ігнорування потреб і інтересів дитини, байдужість до її бажань.

3. Ставлення до дитини як до засобу досягнення своїх особистих цілей, що можна назвати егоїстичним ставленням.

4. Відсутність уваги до індивідуальних особливостей дитини, коли її сприймають як одноманітний об'єкт виховання, що не змінюється.

5. Дитина, що стає перешкодою для кар'єрного зростання батьків.

6. Надання дитині певних обов'язків, при цьому зберігаючи здорову повагу до її особистості [7].

А.І. Захаров визначає наступні критерії для оцінки сімейних відносин:

1. Інтенсивність емоційного контакту між батьками та дітьми. Цей критерій дозволяє виділити такі стилі виховання, як гіперопіка, опіка, прийняття та неприйняття.

2. Параметр контролю. За цим показником можна визначити такі типи виховання, як дозвільний, допускаючий, ситуативний і обмежувальний.

3. Послідовність у виховному впливі. Цей критерій є надзвичайно важливим для всіх вікових груп дітей, адже він забезпечує стабільність і ефективність виховного процесу.

4. Емоційна насиченість. Сімейне виховання може бути або афективно стійким, або нестійким, що дає уявлення про стабільність і характер емоційної атмосфери в родині.

Опис тривожності в контексті дитячо-батьківських взаємин також відображає специфіку атмосфери в родинному вихованні. Це включає тривогу батьків за своїх дітей, чинники, що впливають на розвиток дитячої тривожності, а також рівень стійкості сім'ї до стресових факторів і інші аспекти.

В.І. Гарбузов, акцентуючи важливість виховних впливів у формуванні характеру дитини, виділив три типи неправильного виховання.

Виховання типу А (неприйняття, емоційне відчуження) характеризується нехтуванням індивідуальними особливостями дитини та строгим контролем, що супроводжується нав'язуванням єдиного правильного способу поведінки. Цей стиль виховання може також поєднуватися з повною відсутністю обмежень.

Виховання типу В (гіперсоціалізуюче) полягає в тривожно-недовірливому підході батьків до здоров'я дитини, її соціального становища серед однолітків, особливо в навчальному середовищі, а також до очікувань щодо успіхів у навчанні та майбутній кар'єрі.

Виховання типу С (егоцентричне) полягає в тому, що вся увага в сім'ї зосереджена на дитині, яка стає «кумиром сім'ї», при цьому не враховуються інтереси інших дітей чи членів родини [2].

Підсумовуючи вище сказане, можна зазначити, що як вітчизняні, так і закордонні психологи, досліджуючи особливості виховання в різних сім'ях, дійшли висновку, що розвиток особистісних якостей дітей значною мірою залежить від стилю спілкування та взаємодії в родині. Ставлення дитини до себе на певному етапі є відображенням ставлення до неї дорослих, насамперед батьків. Дитина засвоює цінності, норми оцінок та самооцінок, які їй передають батьки, і за допомогою цих критеріїв вона починає

оцінювати себе, а також формує образ себе як власника тих чи інших рис і якостей.

1.2. Сутність та зміст акцентуацій характеру особистості

Сам термін і перші дослідження акцентуєваних особистостей були розроблені в роботах психіатрів. За визначенням німецького психіатра та психолога Карла Леонгарда, акцентуація передбачає виражену яскравість окремих рис характеру та їх комбінацій, що межують з психопатіями. Проте акцентуації відрізняються від психопатій тим, що їх прояви не є однозначними в усіх ситуаціях взаємодії людини зі світом: поведінка людини залишається змінною, як у різних ситуаціях, так і впродовж часу.

К. Леонгард вважає, що «акцентуєвані особистості – це не найгірша частина людства» і підкреслює, що саме ці люди мають найбільш розвинений творчий потенціал. Отже, акцентуація характеру не обмежує здатність людини до соціальної адаптації, хоча й формує певний образ та специфіку її поведінки [21].

Акцентуації, визначені К. Леонгардом, в значній мірі співпадають з типологією індивідуально-особистісних рис, розробленою Л.М. Собчик. У цій типології ознаки інтроверсії-екстраверсії доповнені протилежними характеристиками: тривожність-агресивність, ригідність-лабільність та чутливість-спонтанність. Л.М. Собчик надає чітке визначення цих типологічних властивостей [8]:

1. Тривожність – це психофізіологічна риса, що має попереджувальний характер і сигналізує про можливу небезпеку. Під небезпекою розуміється не лише реальна загроза для життя, а й зміни в оточуючому середовищі чи в організмі людини, а також інші індикатори, які свідчать про порушення звичного порядку. Цей стан, що викликає відчуття страху або невизначеності, потребує вжиття превентивних або захисних заходів, що

можуть проявлятися в обмеженні активності, уповільненій поведінці або специфічних діях у небезпечній ситуації.

2. Агресивність як особистісна риса бере своє походження з полярних форм тривожності, пов'язаних з реабілітацією, і виражається у властивостях сильного «Я», яке протистоїть впливу навколишнього середовища та його моральним нормам, замінюючи їх власними переконаннями.

3. Сензитивність пов'язана з високою і тонко диференційованою чутливістю до різних аспектів навколишнього середовища, зокрема до змін у русі навколишнього світу, а також до емоційної атмосфери, яка визначається теплом чи холодом психологічного клімату.

4. Спонтанність – це характеристика, яка проявляється в значній пошуковій активності та рішучості в самовираженні сильного «Я».

Вчена зазначає, що акцентуація особистості є лише початковим етапом, а її прояв у житті залежить від того, як вчасно будуть виявлені індивідуальні особливості та як правильно ці риси будуть спрямовані у конструктивне русло. Якщо акцентуація виражена надзвичайно сильно, це може призвести до серйозних труднощів у поведінці та взаємодії з оточенням. У такому випадку особистість може функціонувати лише за умови, що інші поступатимуться їй у всіх аспектах, часто на шкоду своїм власним інтересам, або ж для цієї людини створюється окрема соціальна ніша.

Термін, запропонований К. Леонгардом, описує надмірну виразність окремих рис характеру та їх поєднань, що є крайніми варіантами норми, що наближаються до психопатій. На основі таких акцентуацій створюються сучасні класифікації типів характеру. Важливий внесок у дослідження акцентуацій характеру зробив відомий вітчизняний психіатр А.Є. Личко, чия класифікація була побудована на основі спостережень за підлітками.

Акцентуація характеру, згідно з А.Є. Личко, є надмірним посиленням окремих рис характеру, що призводить до відхилень у психології та поведінці людини, які знаходяться на межі з патологією. Такі акцентуації найчастіше виникають як тимчасовий стан психіки в підлітковому та ранньому

юнацькому віці. Це пояснюється тим, що під впливом психогенних факторів, що впливають на найбільш вразливі місця, можуть виникати тимчасові порушення адаптації та зміни в поведінці.

При акцентуації проблеми виникають лише у випадках певних психічних травм або важких ситуацій, коли ці фактори впливають на найбільш вразливі риси характеру, які є «слабкою ланкою» даного типу. Інші труднощі, які не зачіпають ці слабкі місця, не спричиняють порушень і переносяться більш стійко. Кожен тип акцентуації має свої специфічні слабкі місця, що відрізняються від інших типів. Зі зростанням дитини прояви її характеру, що виникли в дитинстві, можуть зберігатися, стаючи менш вираженими, але з часом, особливо при виникненні хвороб, можуть знову стати вираженими [12; 14].

А.Є. Личко описав напрямок динамічних змін акцентуацій, що підтверджує можливість розвитку характеру. Він включав перехід з явної форми в латентну (вікову компенсацію), запобігання акцентуацій у «граничних психопатіях», а також їх трансформацію, зокрема, перехід акцентуації до схожих типів (наприклад, перетворення гіпертимії в циклоїдний тип). Дослідник також виділяє такі типи акцентуацій:

1. Гіпертимний тип характеризується активністю, товариськістю та схильністю до жартів і розваг. Такі люди часто створюють багато шуму навколо подій, люблять жити в неспокійній атмосфері та мають численні захоплення, які, зазвичай, є тимчасовими та поверхневими. Хоча вони володіють хорошими загальними здібностями, часто проявляють непосидючість, відсутність дисципліни та нерівномірну успішність у навчанні. Їхній настрій завжди піднесений, вони часто переоцінюють свої можливості і мають схильність до самовпевненості, прагнучи вражати оточення своїми досягненнями і здібностями [23; 28; 30].

2. Циклоїдний тип характеризується високою дратівливістю та схильністю до апатії. Люди цього типу зазвичай віддають перевагу самотності вдома, аніж активному проведенню часу поза домом. Вони

сильно переживають навіть дрібні неприємності і можуть різко реагувати на зауваження. Їхній настрій змінюється циклічно – від піднесеного до пригніченого, з періодами змін, що тривають близько двох-трьох тижнів [23; 28; 30].

3. Лабільний тип характеризується надзвичайною мінливістю настрою, причому його зміни часто непередбачувані. Причинами для раптових коливань можуть бути дрібниці, як, наприклад, нечітко сказане слово або нейтральний погляд. Люди цього типу можуть впасти в зневіру та сумний настрій навіть без явних причин чи серйозних проблем. Їхня поведінка сильно залежить від того, як змінюється настрій у конкретний момент [23; 28; 30].

4. Астеноневротичний тип відзначається підвищеною підозрілістю, мінливим настроєм, швидкою стомлюваністю та дратівливістю. Особливо виражена втома спостерігається при виконанні інтенсивної розумової праці [23; 28; 30].

5. Сензитивний тип характеризується підвищеною чутливістю до різноманітних переживань, як позитивних, так і негативних. Такі люди не люблять великі компанії або шумні, енергійні ігри. Вони часто сором'язливі та обережні з незнайомими людьми, через що можуть здаватися замкнутими. Зазвичай вони відкриті й товариські лише з тими, хто їм добре знайомий. У підлітковому віці їм може бути складно адаптуватися в колективі однолітків, а також вони можуть відчувати «комплекс неповноцінності» [23; 28; 30].

6. Психостенічний тип відрізняється раннім і швидким розвитком інтелекту, схильністю до глибоких роздумів, саморефлексії та аналізу поведінки інших. Однак, ці люди часто можуть бути більш вправними у вираженні своїх думок на словах, ніж у практичних діях [23; 28; 30].

7. Шизофренічний тип акцентуації характеризується глибокою замкнутістю. Ці люди зазвичай не прагнуть до спілкування і воліють проводити час наодинці. В процесі дорослішання вони частіше шукають спілкування з дорослими, ніж з однолітками. Вони можуть виглядати

байдужими до інших, не проявляють інтересу до переживань людей навколо, погано розуміють емоції інших і часто не здатні співчувати. Їх внутрішній світ часто насичений фантазіями або особливими захопленнями, а вияв емоцій зазвичай стриманий і не завжди зрозумілий для оточуючих, особливо для однолітків, які, як правило, не мають до них великої симпатії [23; 28; 30].

8. Епілептоїдний тип характеризується схильністю до частих емоційних вибухів, зокрема до сліз, особливо в дитинстві. А.Є. Личко зазначає, що такі люди в дитинстві можуть демонструвати жорстокість, насолоджуючись знущаннями над тваринами, молодшими дітьми або безпорадними. Вони можуть поводитися як диктатори в дитячих групах, проявляючи владність, егоцентризм і жорстокість. У колі однолітків вони часто встановлюють строгі, авторитарні правила, і їхня влада базується або на добровільному підкоренні інших, або на страху. В умовах суворого дисциплінованого середовища такі особи почуваються впевнено, часто прагнучи здобути переваги перед іншими, догодити старшим і встановити свій контроль над оточенням [23; 28; 30].

9. Істероїдний тип відзначається сильним егоцентризмом і потребою постійної уваги до власної особи. У таких людей часто спостерігається схильність до театральних проявів і позерства. Вони тяжко переносять ситуації, коли інші отримують більше похвали або уваги, ніж вони самі. Їхнім головним прагненням є привертати увагу оточуючих, отримувати компліменти і захоплення. Ці особи часто вимагають особливого становища в колективі і намагаються впливати на інших, займаючи активну роль у групах. Проте, незважаючи на це, вони часто не здатні стати справжніми лідерами або організаторами і швидко зазнають невдачі у своїх спробах здобути неформальний авторитет [23; 28; 30].

10. Нестійкий тип іноді неправильно сприймають як людей безвольних, які слідує за течією. Особистості цього типу мають виражену схильність до розваг і задоволення, часто без обмежень, а також до бездіяльності та

лінощів. Вони не проявляють серйозного інтересу до чого-небудь, зокрема до професійних занять, і майже не замислюються про своє майбутнє [23; 28; 30].

11. Конформний тип характеризується бездумним, а іноді й прагматичним підкоренням авторитетам і більшості в колективі. Такі люди часто схильні до моралізаторства та консерватизму, і їхнє життєве кредо – «бути як усі». Це тип адаптивної особистості, яка, аби досягти своїх цілей, може зрадити друга або залишити його в складну хвилину. Однак, навіть у такій ситуації, він завжди знайде «моральне» виправдання своїм вчинкам, інколи навіть кілька варіантів [23; 28; 30].

Окрім згаданої класифікації, слід зазначити існування двох типів акцентуацій, які відрізняються за ступенем виразності: явний та прихований тип.

Явна акцентуація – це коли риси характеру яскраво виражені. Така акцентуація проявляється через історію життя, опитування близьких людей та спостереження за поведінкою, зокрема в колі однолітків. Для цього типу характерна задовільна адаптація, з тимчасовими порушеннями, що виникають через вплив на слабке місце в структурі характеру.

Прихована акцентуація – риси характеру не виявляються в звичних обставинах. Цей тип акцентуації потребує ретельного та глибокого спостереження. Різноманітні зустрічі та аналізи не дають чіткого уявлення про тип характеру. Однак, варто відзначити, що риси поведінки та характеру стають виразними, коли на акцентуанта впливає хворобливий фактор, що зачіпає його «слабке місце». Навіть серйозні психічні травми іншого типу можуть допомогти виявити тип характеру. При травмуючому впливі на слабку ланку, дезадаптація зазвичай є нетривалою.

Отже, питання сутності акцентуацій характеру та їх характеристик у сучасній психології є досить детально розкритим. Ми поділяємо запропоновані визначення акцентуації як посиленої вираженості певної риси або властивості характеру особистості. Основна відмінність між акцентуаціями та особистісними розладами полягає в тому, що акцентуації

не призводять до дезадаптації особистості, хоча й можуть викликати труднощі та проблеми в різних сферах життя.

1.3. Взаємозв'язок типів виховання та акцентуацій характеру особистості

Наразі актуальною є проблема виховання підлітків та формування їхнього характеру в контексті сімейного оточення, а також впливу виховання на розвиток акцентуацій характеру. Сімейні умови, професійна діяльність, матеріальний стан та рівень освіти батьків суттєво визначають життєвий шлях дитини. Батьки впливають на дитину через цілеспрямоване виховання, яке включає організацію її життя в родині та навчання поведінки в міжособистісних стосунках.

У психології стиль сімейного виховання розглядається як своєрідне поєднання соціальних вимог (очікувань) та контролюючих санкцій, які батьки застосовують у своїх стосунках з дитиною. Вибір конкретного стилю зазвичай визначає систему виховання, що включає в себе цілеспрямоване застосування різних методів і прийомів, з урахуванням того, що можна дозволити дитині, а що ні. Однак не завжди усвідомлюється складність і багатогранність цілей і завдань виховного процесу. Тому зазвичай виділяють такі стилі виховання: авторитарний, демократичний, ліберальний, потуральний, нестійкий, а також змагальний, розважливий, запобігливий, контролюючий, співчутливий, гармонійний тощо [4; 17].

Формування характеру підлітка значною мірою залежить від атмосфери взаєморозуміння в сім'ї. Якщо на ранніх етапах розвитку дитина орієнтувалася на дорослих, виконуючи їх побажання та порівнюючи себе з їх зразками, то в підлітковому віці основним етапом є прагнення відчувати себе дорослим. У цей період підліток намагається довести батькам свою самостійність, позбавитися від постійного контролю і стати рівним партнером. Однак не всі батьки готові прийняти зміни і визнавати дитину в

новому статусі, адже її мислення і поведінка залишаються ще дитячими, а вона залишається залежною від батьків як в економічному, так і в моральному аспектах. Одним із наслідків неправильного виховання може бути акцентуація характеру, що виявляється в надмірному прояві окремих рис та їх комбінацій, що знаходяться на межі з психопатією [2; 18].

Акцентуації характеру у підлітків не завжди виявляються постійно, а часто проявляються лише за певних умов. Типології акцентуацій базуються на клінічному (психіатричному) та психологічному підходах. Клінічний підхід включає такі типи, як гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астено-невротичний, сенситивний, психастенічний, шизоїдний, епілептоїдний, істероїдний та нестійкий (типологія А. Личка). Психологічний підхід виділяє гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астено-невротичний, сенситивний, тривожно-педантичний, інтровертований, збудливий, демонстративний і нестійкий типи (типологія К. Леонгарда). Формування акцентуацій характеру та їх прояви пов'язані з впливом спадкових, психологічних і соціальних факторів. До найбільш важливих належать: умови виховання, труднощі у діяльності, когнітивна криза, дисгармонія Я-образу, не сформованість спонукальної сфери та спадкові характеристики [5; 19].

У процесі розвитку підлітка відбуваються зміни в його фізичному, психічному та соціально-психологічному стані, а також формується його характер і окремі риси характеру. Саме тому ми провели дослідження, метою якого було виявлення акцентуацій характеру у підлітків. Зазвичай у віці 12-14 років у підлітків посилюються певні риси характеру, що призводить до акцентуацій, які можуть бути причиною їхніх проблем, конфліктів та непорозумінь у спілкуванні з іншими, зокрема з однолітками та дорослими (вчителями, батьками тощо).

Д. Баумрінд на основі своїх спостережень виділяє три типи дітей, чий характер залежить від стилю виховання їх батьків.

Авторитетні батьки мають ініціативних, товариських та добрих дітей. Вони люблять і розуміють своїх дітей, надаючи перевагу поясненням замість

покарань, допомагаючи їм зрозуміти, що є правильним, а що – ні. Такі батьки не бояться хвалити дітей за досягнення та вимагають від них осмисленої поведінки, при цьому проявляючи увагу до їхніх потреб і запитів. Водночас вони здатні бути суворими, коли дитина виявляє капризи чи безпричинну агресію..

Авторитарні батьки виховують дітей, які часто бувають дратівливими та схильними до конфліктів. Вони вважають, що дитина не повинна мати надмірної свободи та прав, і повинна беззаперечно підкорятися авторитету. Тому в їх виховній практиці часто відсутня можливість для дитини вибрати варіанти поведінки, вони обмежують її самостійність і забороняють висловлювати незгоду з думками старших, навіть якщо дитина має рацію. Авторитарні батьки зазвичай не пояснюють свої вимоги, а їхнє виховання ґрунтується на суворому контролі за поведінкою. Вони не створюють емоційної близькості з дітьми, не схильні до похвали, тому між ними рідко виникає відчуття тепла та прихильності.

Поблажливі батьки мають тенденцію не контролювати своїх дітей, дозволяючи їм діяти за власним бажанням, не вимагаючи відповідальності чи самоконтролю. Вони часто ігнорують прояви агресії та гніву з боку дітей, що часто призводить до проблем. Через це у дітей виникають труднощі з дисципліною, а їхня поведінка може ставати некерованою. В результаті, ці діти часто відчують брак батьківської турботи, уваги та підтримки [2].

Кротенко В.І., на основі свого дослідження, зробила висновок, що в сім'ях, де переважає або надмірний захист, або ж недостатній захист, у підлітків формується гіпертимний тип акцентуації характеру, який проявляється в безвідповідальності, невмінні спокійно оцінювати ситуацію і агресивності. У випадку, коли підліток зазнає приниження з боку рідних, розвивається циклоїдний тип характеру.

Недостатня кількість обмежень та вимог у вихованні сприяє формуванню збудливого типу акцентуації, коли дитина не має чітких

орієнтирів для поведінки, що часто призводить до роздратованості та агресії щодо інших.

Демонстративний тип акцентуації характеру пов'язаний з певними відхиленнями у вихованні та надмірним захистом батьків. Вибір таких стилів поведінки, як ігнорування потреб дитини або емоційне відкидання, спричиняє розвиток дистимного типу акцентуації.

Висновки до першого розділу

В результаті теоретичного дослідження проблеми ми дійшли наступних висновків:

1. Виховання – це цілеспрямований процес формування особистості, її характеру, моральних якостей, емоційних, інтелектуальних і соціальних навичок у дитини чи підлітка через вплив з боку дорослих. Основними цілями виховання є формування моральних принципів, розвиток самостійності, здатності до самоконтролю та самореалізації, а також вміння жити в соціумі та взаємодіяти з іншими людьми. Виховання має важливе значення для розвитку не лише інтелектуальних, а й емоційних, духовних та соціальних аспектів особистості.

Типи виховання мають значний вплив на психологічний розвиток дітей, їхнє соціальне та емоційне становлення. Залежно від рівня контролю та емоційної підтримки, можна виділити авторитарний, демократичний, поблажливий та інші стилі, кожен з яких формує різні типи особистостей у дітей, від сильно незалежних і соціально адаптованих до замкнутих і агресивних.

2. Акцентуація характеру є надмірним проявом окремих рис особистості, які, хоча й знаходяться на межі з психопатіями, не є патологічними. Ці особливості формуються як крайні варіанти норми, що можуть виявлятися в певних ситуаціях або під впливом конкретних факторів. Роботи К. Леонгарда і А.Є. Личко суттєво розширили уявлення про природу акцентуацій,

підкреслюючи їхню роль у формуванні творчого потенціалу та поведінкових моделей.

Леонгард акцентував увагу на позитивному аспекті акцентуацій, відзначаючи їхню роль у соціальній адаптації та творчості. Личко, своєю чергою, детально класифікував акцентуації, зокрема, за їхньою динамікою та особливостями прояву в підлітковому віці. Він також описав можливість трансформації акцентуацій, включаючи перехід з явної форми до латентної.

Отже, акцентуації характеру визначають індивідуальність людини, формуючи специфіку її поведінки. Вони є основою для сучасних типологій особистості, а також важливим елементом у психологічній діагностиці та роботі з індивідуальними особливостями характеру.

3. Взаємозв'язок типів виховання та акцентуацій характеру особистості підлітків підтверджує значний вплив стилю сімейного виховання на формування їхніх рис характеру. Аналіз свідчить, що недостатньо збалансоване або екстремальне виховання (авторитарне, поблажливе чи надмірно контролююче) може сприяти появі акцентуацій характеру, які є надмірним проявом окремих рис і можуть призводити до труднощів у соціальній взаємодії, конфліктів та емоційних проблем.

Отже, цілеспрямований і збалансований підхід до виховання, що враховує індивідуальні особливості дитини, її потреби та рівень самостійності, є ключовим фактором у профілактиці акцентуацій характеру та формуванні здорової особистості.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ТИПІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ПРОЯВ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ

2.1. Організація дослідження та підбір діагностичного інструментарію

Теоретичний аналіз показав, що підлітковий вік є періодом активного становлення особистості та пошуку свого місця в житті, що робить його дуже чутливим до різних впливів. Психологи відзначають, що акцентуації характеру зустрічаються у 30-50% підлітків, що свідчить про поширеність цього явища та його значущість. Збільшення числа підлітків з різними типами акцентуацій накладає на педагогів і психологів велику відповідальність за підтримку їх адаптації та успішної інтеграції в суспільство.

Наше емпіричне дослідження має практичну цінність, оскільки дозволяє визначити найбільш ефективні підходи до виховання з урахуванням індивідуальних особливостей дитини. Вивчення цієї проблематики сприятиме розробці психолого-педагогічних рекомендацій для батьків, педагогів і психологів, що забезпечать зниження ризику розвитку негативних проявів акцентуацій характеру. Таким чином, ця тема є надзвичайно важливою для збереження психічного здоров'я дітей і підлітків, а також їх успішної інтеграції у соціум.

Отже, результати теоретичного аналізу і висновки, зроблені в попередніх розділах, підтверджують актуальність обраної теми нашого дослідження.

Об'єкт дослідження – акцентуації характеру.

Предмет дослідження – вплив типів сімейного виховання на прояв акцентуацій характеру.

Мета дослідження – емпірично дослідити особливості впливу типів сімейного виховання на прояв акцентуацій характеру.

Гіпотеза дослідження – серед сучасних батьків домінуючими стилями виховання є не продуктивні: авторитарний, гперсоціалізація та індиферентний стилі, які впливають на формування акцентуацій характеру підлітків.

Завдання:

1. Сформувати діагностичну вибірку та підібрати діагностичний інструментарій.
2. Емпірично дослідити особливості прояву акцентуацій характеру у підлітків-респондентів;
3. Визначити основні типи сімейного виховання підлітків-респондентів;
4. Емпірично дослідити особливості впливу типів сімейного виховання на прояв акцентуацій характеру
5. Розробити програму тренінгу покращення дитячо-батьківських стосунків.

Характеристика вибірки – в рамках дослідження було опитано 60 підлітків віком 12-15 років та їхні батьки.

Емпірична база дослідження – дослідження проходило на базі ЗОШ І-ІІІ ступенів №20 м. Запоріжжя.

Для досягнення поставлених завдань був сформований блок наступних діагностичних методик та опитувальників:

1. Опитувальник Леонгарда-Шмішека, розроблений для визначення типів акцентуації характеру, використовується для діагностики акцентуацій особистості та базується на типологічному підході до її вивчення. Його було представлено Р. Шмишеком у 1970 році.

Методика включає 88 запитань, на які необхідно відповісти «так» або «ні». Існує також скорочена версія опитувальника. Цей інструмент дозволяє визначити 10 типів акцентуації особистості за класифікацією К. Леонгарда:

1. Демонстративний тип – відзначається високою здатністю до витіснення.

2. Педантичний тип – характеризується ригідністю, інертністю психічних процесів і складністю у подоланні травматичних переживань.

3. Застрягаючий тип – властива надмірна стійкість афекту.

4. Збудливий тип – проявляється підвищеною імпульсивністю та слабким контролем над потягами й спонуканнями.

5. Гіпертимний тип – супроводжується постійно підвищеним настроєм, оптимізмом і високою активністю.

6. Дистимічний тип – характеризується зниженим настроєм, песимізмом і загальмованістю.

7. Тривожно-боязкий тип – схильність до страхів, лякливості й боязкості.

8. Циклотимічний тип – чергування фаз гіпертимії та дистимії.

9. Афективно-екзальтований тип – легкість переходу від стану ейфорії до печалі.

10. Емотивний тип – схожий з афективно-екзальтованим, але емоційні прояви менш яскраві; відзначається особливою чутливістю й вразливістю.

Максимальний показник по кожному типу акцентуації – 24 бали. Ознакою акцентуації вважається показник вище 12 балів. Отримані дані можуть бути представлені у вигляді «профілю особистісної акцентуації».

2. Патохарактерологічний опитувальник А.Є. Лічко створений для ідентифікації типів акцентуацій характеру. Його застосовують переважно для підлітків віком від 14 до 18 років. Цей інструмент дозволяє виявляти акцентуації характеру, різновиди психопатій і потенційні форми девіантної поведінки.

Цей діагностичний інструмент, розроблений А.Є. Лічком, призначений для роботи з підлітками у груповому форматі. Тест містить 143 запитання, а його проходження займає менше часу, оскільки враховуються лише позитивні відповіді, і тест виконується один раз. Значну частину інтерпретації результатів виконують самі учасники, зокрема, підрахунок балів та їх розподіл за шкалами, що суттєво знижує навантаження на

психолога. Процес діагностики акцентуацій у одного підлітка займає близько 30 хвилин, а при груповому обстеженні – ще менше. При цьому методика забезпечує достатній рівень достовірності результатів для її масового застосування.

Модифікований тест А.Є. Лічко для визначення акцентуацій характеру включає 11 шкал: 10 основних діагностичних і одну для оцінки правдивості відповідей. Кожна шкала містить по 13 питань, які в опитувальнику подані в довільному порядку. На основі проведених досліджень встановлені мінімальні діагностичні значення (сума балів) для різних типів акцентуацій:

- 10 балів – для гіпертимного та нестійкого типів;
- 9 балів – для лабільного, тривожно-педантичного, інтровертованого, збудливого і демонстративного типів;
- 8 балів – для циклоїдного, астено-невротичного і сенситивного типів;
- 4 бали – за контрольну шкалу брехні.

Високі результати за шкалою правдивості можуть вказувати на демонстративність випробуваного та його прагнення давати «правильні» відповіді. Таким чином:

- При 4 балах за цією шкалою до демонстративності додається 1 бал.
- Якщо значення становить 7 балів, додається 2 бали.

Якщо навіть після додавання цих балів демонстративний тип не виявлений, відповіді вважаються недостовірними.

3. Тест «Стратегії сімейного виховання» (О. Пономаренко) дозволяє визначити такі стилі виховання: авторитетний, авторитарний, ліберальний та індіферентний. Опитувальник включає 10 запитань, для кожного з яких респонденту пропонуються 4 варіанти відповідей. Кожен із цих варіантів відповідає певному стилю виховної поведінки.

4. «Опитувальник батьківського ставлення» А.Я. Варги та В.В. Століна є інструментом для вивчення особливостей батьківського ставлення у матерів, батьків, опікунів тощо, які звертаються за психологічною підтримкою у питаннях виховання та взаємодії з дітьми. Під батьківським ставленням

розуміють систему почуттів до дитини, поведінкових моделей, які використовуються у спілкуванні з нею, а також особливості сприйняття, розуміння характеру й особистості дитини та її дій. Результати тесту оцінюються за п'ятьма шкалами: прийняття-відкидання, соціальна бажаність поведінки дитини, симбіоз (відсутність дистанції між батьками і дитиною), авторитарний контроль і ставлення до невдач дитини. Опитувальник містить 61 питання, на які респондент відповідає «так» чи «ні».

2.2. Емпіричне дослідження особливостей прояву акцентуацій характеру підлітків

На першому етапі психодіагностичного дослідження було поставлено за мету визначення наявних акцентуацій характеру у підлітків. Для цього було використано модифікований опитувальник А.Є. Лічка, розроблений для ідентифікації типів акцентуацій характеру у підлітків. Після проведення тестування результати були узагальнені та представлені у таблиці 2.1.

На першому етапі аналізу результатів було виявлено, що серед опитаних підлітків більшість проявляє схильність до демонстративного типу акцентуації – це становить 14 осіб. Відповідно до класифікації А.Є. Лічка, ключовими рисами цього типу є виражений егоцентризм і постійна потреба у приверненні уваги до себе, включаючи прагнення викликати захоплення, здивування, шанування або співчуття. У крайніх випадках перевага надається навіть негативній реакції, як-от обурення чи ненависть з боку оточуючих, але тільки не байдужості чи ризику залишитися непоміченим.

Демонстративний тип характеру вирізняється специфічною здатністю до витіснення інформації та вибіркового сприйняття вражень про себе і навколишній світ. Усе, що приносить задоволення і допомагає прикрасити власний образ, зберігається в пам'яті й навіть перебільшується. Натомість нейтральні або негативні аспекти витісняються зі свідомості. Таким чином, характерна для цього типу сугестивність також має вибіркового характеру і

проявляється лише в контексті інформації, що відповідає позитивному самосприйняттю.

Таблиця 2.1.

Результати діагностики акцентуацій підлітків за методикою А.Є. Лічко

Акцентуація характеру	Кількість балів	Кількість підлітків n=60
Гіпертимний	11-12	3
Циклотимний	9-11	4
Лабільний	10-11	4
Астено-невротичний	11-13	10
Сенситивний	9-11	5
Тривожно-педантичний	11-12	4
Інтровертований	11-12	4
Збудливий	10-12	10
Демонстративний	10-12	14
Нестійкий	11-13	2

Якщо демонстративному підлітку не вдається виділитися в навчанні, він шукає альтернативні способи привернення уваги до себе. Це може проявлятися у формі бравади, блазнювання чи навіть девіантної поведінки. Такі дії часто супроводжуються зниженням успішності, оскільки інтерес до навчання втрачається, а байдужість до освітнього процесу зростає.

Демонстративні підлітки нерідко стають джерелом труднощів для педагогів через свою балакучість, часті спроби жартувати або відволікати увагу в класі. Вони прагнуть бути в центрі уваги, навіть якщо це заважає іншим.

Також виявлено, що однакова кількість респондентів (по 10 осіб) демонструють ознаки збудливого та астено-невротичного типів акцентуації.

Збудливий тип акцентуації: Підлітки цього типу схильні до дратівливості, різких перепадів настрою та імпульсивної поведінки. Вони можуть бути агресивними, впертими й конфліктними, але при цьому демонструють недостатній рівень самоконтролю. Їхні труднощі в навчанні можуть бути пов'язані з неспроможністю довго зосереджуватися на завданнях та тенденцією діяти необдуманно.

Астено-невротичний тип акцентуації: Характеризується підвищеною втомлюваністю, дратівливістю та тривожністю. Такі підлітки часто скаржаться на погане самопочуття, переживають через дрібниці й схильні до песимістичних настроїв. В навчанні вони можуть мати труднощі через нестачу енергії та схильність до швидкого виснаження, що ускладнює виконання завдань.

Таким чином, педагогам слід враховувати особливості кожного типу акцентуації, щоб обирати ефективні підходи для взаємодії та підтримки підлітків

Наглядно, розподіл підлітків по вибірці, з різними типами акцентуацій характеру показано на рис. 2.1.

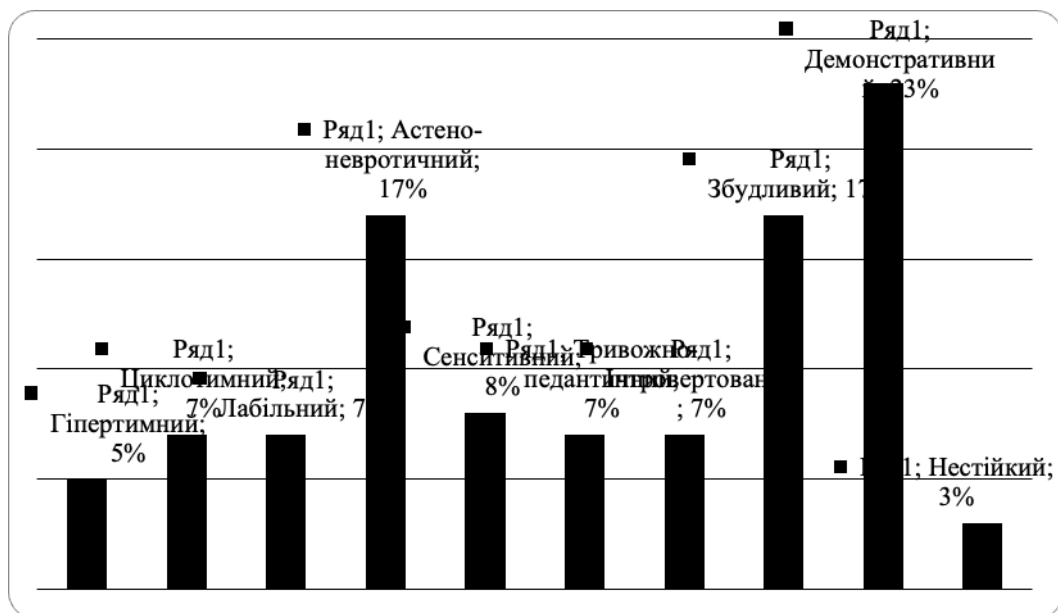

Рис. 2.1. Прояв акцентуацій характеру у підлітків

Наступним етапом діагностичного дослідження стало визначення переважаючого типу акцентуацій характеру серед підлітків за допомогою опитувальника Леонгарда-Шмішека. Узагальнені результати діагностики наведено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Діагностика акцентуацій характеру підлітків за опитувальником
Леонгарда-Шмішека

Акцентуація характеру	Кількість балів	Кількість підлітків n=60
Демонстративний	18-20	13
Застрагаючий	15-24	3
Педантичний	15-21	4
Збудливий	15-24	11
Гіпертимний	15-24	3
Дистимічний	15-21	5
Тривожний	15-21	5
Екзальтований	15-24	4
Емотивний	15-21	7
Циклотимний	15-24	5

Наглядно результати аналізу наведені на рис. 2.2.

На основі представлених даних про результати діагностики акцентуацій характеру у підлітків можна зробити такі висновки та припущення:

Демонстративний тип (22%). Найбільш поширений серед опитаних підлітків. Це може свідчити про сильну потребу в увазі, самовираженні та схильності до перебільшення своїх досягнень.

Збудливий тип (18%). Другий за поширеністю. Це свідчить про високий рівень імпульсивності та можливу схильність до конфліктної поведінки.

Емотивний тип (12%). Виражена чутливість та емоційність, що може вказувати на підвищену схильність до співпереживання та вразливості.

Дистимічний, Тривожний та Циклотимний типи (по 8%). Досить рівномірний розподіл, що може свідчити про те, що частина підлітків відчуває періодичні емоційні коливання, тривожність або схильність до пригніченого настрою.

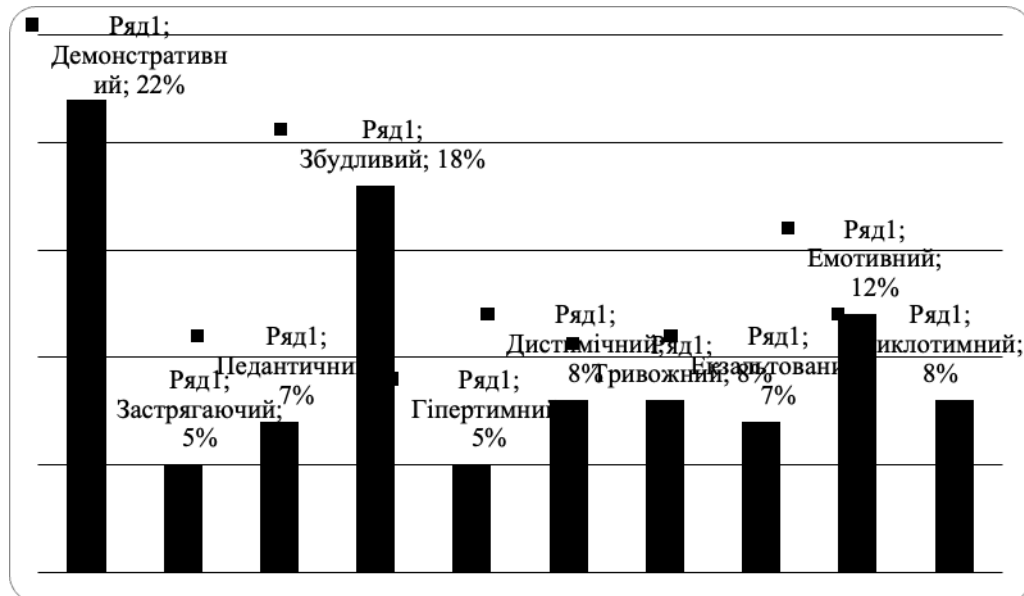

Рис. 2.2. Прояв акцентуацій характеру у підлітків

Педантичний та Екзальтований типи (по 7%). Відображають помірну поширеність схильності до точності та деталізації (педантичний) і схильності до сильного емоційного захоплення або реакцій (екзальтований).

Застрягаючий та Гіпертимний типи (по 5%). Найменш поширені. Застрягаючий тип може свідчити про схильність до тривалих переживань образ чи фрустрацій, а гіпертимний – про активність та життєрадісність, які серед цих підлітків менш виражені.

2.3. Емпіричне дослідження типів сімейного виховання підлітків

Наступним етапом діагностичного дослідження стало вивчення специфіки батьківського виховання підлітків. Для цього було проведено діагностику матерів з метою визначення провідного стилю виховання, який

вони застосовують у взаємодії зі своїми дітьми. Як зазначалося раніше, для цієї мети використовувався тест О. Пономаренка «Стратегії сімейного виховання». Аналіз отриманих результатів показав, що серед матерів досліджуваної вибірки переважають такі стилі виховання, як авторитарний і ліберальний (див. рис. 2.2.).

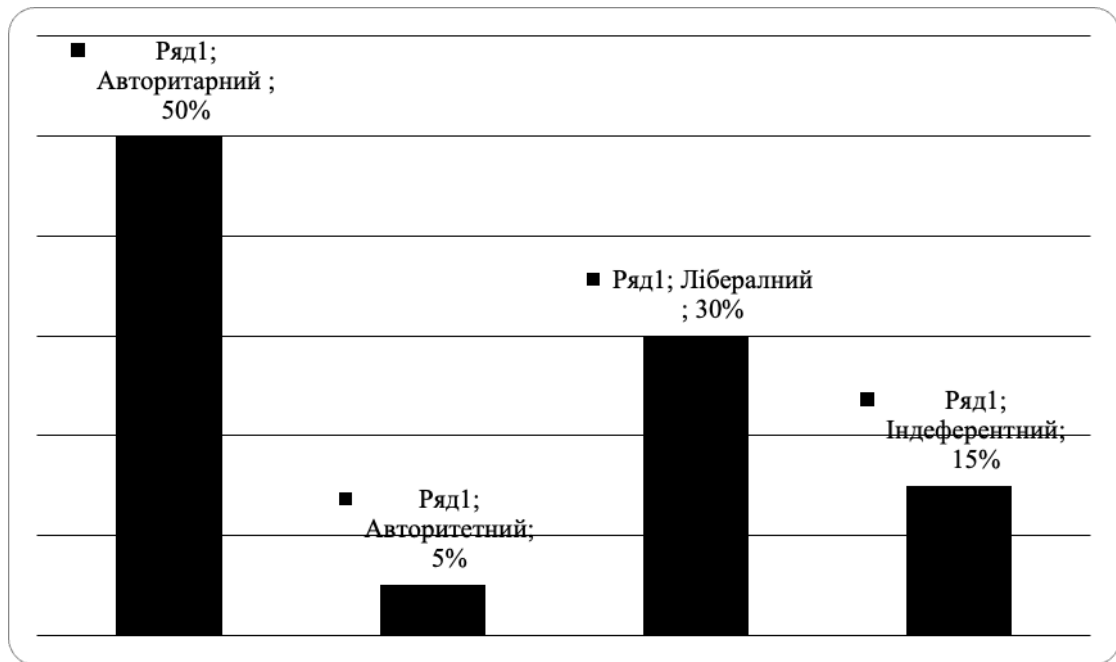

Рис. 2.2. Домінуючі стратегії сімейного виховання

Результати діагностики стилів батьківського виховання матерів демонструють наступний розподіл: найбільша частка (50%) матерів використовує авторитарний стиль, 30% дотримуються ліберального стилю, 15% демонструють індиферентний підхід, і лише 5% обирають авторитетний стиль виховання.

1. Авторитарний стиль (50%). Значна частка матерів обирає авторитарний підхід, який характеризується високим рівнем контролю, строгими вимогами та недостатньою увагою до індивідуальних потреб дитини. Можливими причинами можуть бути:

- Соціальні стереотипи щодо ролі батьків як «контролерів».
- Нестача знань про більш гнучкі стилі виховання.

- Власний досвід виховання в родині з жорсткими правилами.

2. Ліберальний стиль (30%). Ліберальний підхід, при якому діти мають багато свободи, може бути результатом:

- Бажання уникнути конфліктів у відносинах з підлітком.
- Схильності до мінімізації власних зусиль у виховному процесі.
- Переконавання, що самостійність дитини важливіша за дисципліну.

3. Індиферентний стиль (15%). Індиферентність матерів може вказувати на:

- Емоційну віддаленість або втому від виховних зобов'язань.
- Нестачу часу через зайнятість чи стрес.
- Можливу недооцінку важливості виховання як процесу.

4. Авторитетний стиль (5%). Найменша частка матерів дотримується авторитетного стилю, який поєднує високий рівень контролю з підтримкою та повагою до дитини. Це може бути наслідком:

- Недостатнього розуміння переваг цього стилю.
- Більшої популярності інших стратегій виховання в їхньому соціальному оточенні.

Результати свідчать про домінування більш жорстких (авторитарний) або занадто м'яких (ліберальний) стилів виховання, що може бути обумовлено особистісними особливостями матерів, їхнім життєвим досвідом та рівнем обізнаності у сфері виховання. Для поліпшення ситуації доцільно розробити програми підтримки батьків, які сприяли б популяризації авторитетного стилю виховання як найбільш оптимального.

Останній етап діагностики був направлений на виявлення стилів батьківського виховання за опитувальником В.В. Століна. Його результати узагальнені на рис. 2.3.

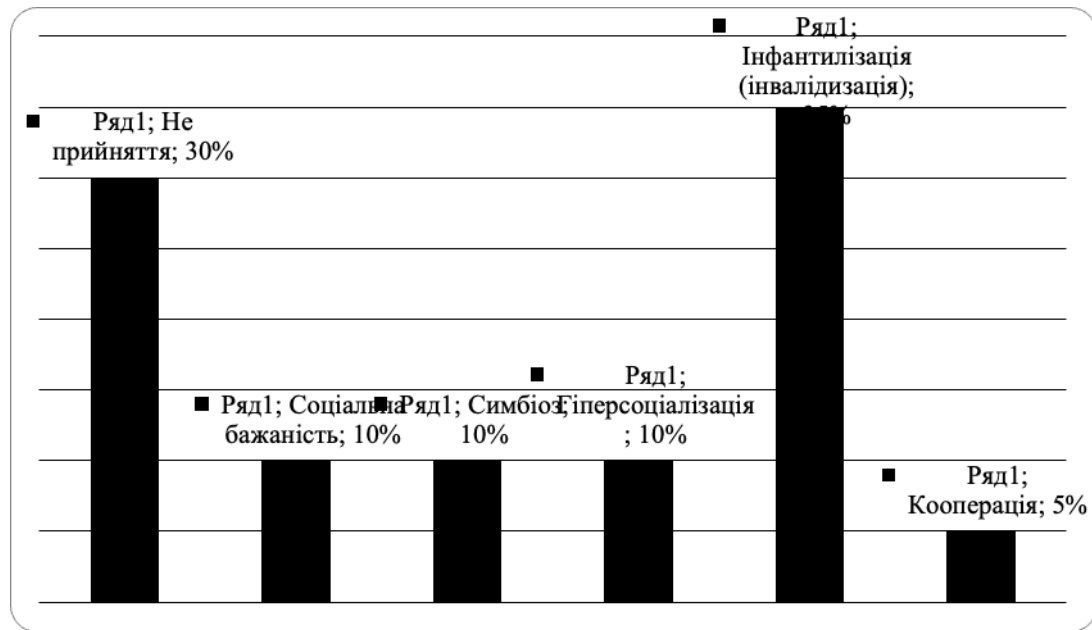

Рис. 2.3. Стилі батьківського виховання підлітків-респондентів

Як видно з результатів, зафіксованих на рис. 2.3., більшість матерів дотримуються не продуктивних, навіть негативних стратегій батьківського ставлення.

1. Неприйняття (30%) – високий рівень неприйняття свідчить про емоційно відчужений або холодний стиль виховання. Це може проявлятися в недостатній підтримці, ігноруванні емоційних потреб підлітка або частому вираженні критики. Можливі причини:

- Стрес батьків або інші зовнішні фактори (фінансові труднощі, проблеми в роботі тощо).
- Відсутність знань про потреби підлітків у прийнятті та емоційній підтримці.
- Модель виховання, успадкована від власних батьків.

2. Соціальна бажаність (10%) – невисокий показник соціальної бажаності вказує на те, що у батьків може бути слабка потреба підлаштовувати виховний стиль під соціальні стандарти чи очікування оточення. Це може бути пов'язано з:

- Індивідуалістичним підходом до виховання, орієнтованим на власні уявлення.

- Низькою важливістю думки інших для батьків.

3. Симбіоз (10%) – низький рівень симбіозу свідчить про те, що у батьків немає надмірного контролю чи злиття з життям дитини. Це може бути позитивною ознакою, але у поєднанні з іншими результатами (наприклад, високим неприйняттям) може вказувати на недостатню залученість батьків.

4. Гіперсоціалізація (10%) – такий низький показник гіперсоціалізації означає, що батьки не надають надмірного значення відповідності соціальним нормам чи авторитарному контролю. Це може бути позитивним аспектом, але у випадках, коли поєднується з неприйняттям, це може свідчити про емоційну дистанцію.

5. Інфантилізація (інвалідизація) (35%) – найвищий показник інфантилізації вказує на домінування стилю виховання, у якому батьки поведуться із підлітком як із менш компетентною і залежною особою, ніж він є насправді. Причинами можуть бути:

- Страх батьків перед дорослішанням дитини.
- Бажання контролювати підлітка через створення штучної залежності.
- Сумніви батьків у здатності дитини приймати рішення або неготовність до її самостійності.

6. Кооперація (5%) – надзвичайно низький показник кооперації вказує на відсутність співпраці та партнерських стосунків між батьками і підлітком.

Причинами можуть бути:

- Недовіра до дитини або нехтування її думкою.
- Відсутність навичок побудови діалогу.
- Домінування авторитарного стилю або байдужість у вихованні.

Основні проблеми у вихованні, ймовірно, пов'язані з неприйняттям, інфантилізацією та низьким рівнем кооперації. Це може свідчити про те, що батьки не сприймають підлітка як автономну, самостійну особистість, часто критикують його та одночасно нав'язують свою опіку, що може призводити

Аналіз таблиці кореляції між типами виховання та акцентуаціями характеру у підлітків дозволяє зробити висновки про можливі зв'язки між виховними підходами батьків і формуванням певних особливостей характеру у підлітків.

1. Авторитарний стиль виховання – сильно корелює зі збудливим (0,55) та демонстративним (0,51) типами акцентуацій.

Причини – Авторитарний стиль часто передбачає надмірний контроль, тиск, відсутність свободи у підлітка. Це може провокувати реакцію опору, агресії або, навпаки, схильність до демонстративності як спосіб привертати увагу до себе чи компенсувати емоційну холодність батьків.

2. Ліберальний стиль виховання – корелює із нестійким типом акцентуації (0,45).

Причини – ліберальний підхід, за якого батьки часто надають занадто багато свободи без належної структури та підтримки, може сприяти формуванню у підлітків нестійких рис характеру, зокрема труднощів із самодисципліною, відповідальністю та стійкістю у прийнятті рішень.

3. Не прийняття – корелює із астено-невротичним типом акцентуації (0,49).

Причини – відсутність емоційного прийняття підлітка, холодність або критика можуть формувати тривожність, схильність до виснаження, невпевненість у собі та почуття самотності.

4. Гіперсоціалізація – сильно корелює із циклотимним (0,65) та сенситивним (0,66) типами акцентуацій.

Причини – надмірне прагнення батьків формувати соціально бажану поведінку, з акцентом на відповідність нормам і очікуванням, може формувати внутрішній конфлікт у підлітків. Це може провокувати перепади настрою (циклотимія) або надмірну чутливість до думки оточення (сенситивність).

5. Інфантилізація (інвалідизація) – корелює із нестійким типом акцентуації (0,54).

Причини –надмірна опіка та відмова в самостійності можуть знижувати відповідальність підлітка, формуючи залежну поведінку та нездатність досягати стабільності у власних діях та цілях.

Таблиця 2.4.

Результати кореляційного аналізу

	Демон страти вний	Застря гаючи й	Педан тични й	Збудл ивий	Гіперт имний	Дисти мічни й	Трив ожн ий	Екзал ьтован ий	Емоти вний	Цикло тимни й
Авторитарний			0.55			0.38			0.442	
Авторитетний										
Лібералний										
Індеферентни Не прийняття		0.421								
Соціальна бажаність					0.40					0.57
Симбіоз										
Гіперсоціаліза ція		0.426							0.558	
Інфантилізаці я										
Кооперація	0.44						0.49			

1. Авторитарний стиль виховання сильно корелює зі збудливим типом (0.55), циклотимним типом (0.442), дистимічним типом (0.38).

Причини:

- Жорсткий контроль та обмеження свободи дій можуть провокувати у підлітків розвиток збудливих рис характеру, таких як дратівливість, агресивність чи імпульсивність.

- Постійні емоційні навантаження, спричинені авторитарністю, можуть призводити до коливань настрою, характерних для циклотимних підлітків.

- Схильність до емоційної холодності у вихованні може сприяти розвитку песимістичних і тривожних установок у підлітка.

2. Індиферентний стиль виховання корелює із застрягаючим типом (0.421).

Причини – відсутність уваги та байдужість до потреб підлітка можуть провокувати накопичення образ і схильність «застрягати» на конфліктах або негативних емоціях.

3. Соціальна бажаність сильно корелює з педантичним типом (0.40), циклотимним типом (0.57).

Причини:

- Вимоги до соціально бажаної поведінки можуть формувати прагнення до надмірної правильності, деталізації та обережності у підлітків.
- Постійний тиск відповідати очікуванням може викликати емоційну нестабільність і перепади настрою.

4. Гіперсоціалізація сильно корелює із застрягаючим типом (0.426) та циклотимним типом (0.558).

Причини:

- Надмірний акцент на соціальних нормах може викликати фіксацію на пережитих конфліктах і невдоволенні.
- Невідповідність між високими очікуваннями батьків та реальними можливостями підлітка може провокувати коливання настрою і внутрішній конфлікт.

5. Кооперація сильно корелює з демонстративним типом (0.44) та гіпертимним типом (0.494).

Причини:

- Кооперативний стиль виховання може заохочувати відкритість, прагнення привертати увагу, які притаманні демонстративному типу.
- Підтримка і партнерська взаємодія стимулюють активність, оптимізм та енергійність, характерні для гіпертимних підлітків.

Загальні припущення про причини отриманих результатів.

1. Авторитарний та гіперсоціалізація часто провокують внутрішній конфлікт та емоційну нестабільність у підлітків через тиск і високі очікування.

2. Індиферентність створює емоційний вакуум, який сприяє формуванню акцентуацій, пов'язаних із затримкою негативних емоцій.

3. Кооперація як позитивний стиль виховання сприяє гармонійному розвитку активності та емоційності.

4. Соціальна бажаність посилює тривожність і прагнення до відповідності нормам, формуючи циклотимічні та педантичні риси.

Висновки до другого розділу

В результаті проведеного емпіричного дослідження ми дійшли наступних висновків:

1. Основними типами (більше 10% на вибірку) акцентуацій характеру у опитаних підлітків є:

Демонстративний тип акцентуації (22%) – найбільш поширений серед підлітків. Це вказує на потребу у визнанні, приверненні уваги та самовираженні. Такі підлітки прагнуть виділитися, іноді через перебільшення своїх досягнень, використовуючи як позитивну, так і негативну увагу. Це може бути зумовлено їхньою емоційною сприйнятливістю та бажанням займати центральне місце в соціальних групах.

Збудливий тип акцентуації (18%) – другий за поширеністю. Він характерний для підлітків з імпульсивністю, схильністю до дратівливості та конфліктності. Можливі труднощі з самоконтролем та навчанням, що потребує додаткової уваги з боку педагогів для корекції поведінки.

Емотивний тип акцентуації (12%) – ці підлітки виявляють високу чутливість та емоційність, схильність до співпереживання та підвищену вразливість. Це може свідчити про їхню потребу в емоційній підтримці з боку близьких і педагогів.

2. Переважаючі стилі виховання виявили тенденції до критичності, надмірної опіки або емоційної віддаленості, що може негативно впливати на формування самостійності, упевненості та емоційної стабільності підлітків.

- Авторитарний стиль виховання (50%) характеризується надмірним контролем та недостатньою увагою до потреб дитини, що може сприяти емоційній напруженості та дистанції між батьками і підлітками.

- Ліберальний стиль (30%) вказує на спроби уникнення конфліктів та мінімізації зусиль у виховному процесі, що може призводити до нестачі дисципліни.

- Емоційне неприйняття (30%) та інфантилізацію (35%) підлітків, що створює умови для залежності або конфліктів у стосунках.

- Низький рівень кооперації (5%) вказує на недостатню партнерську взаємодію між батьками і дітьми.

3. Аналіз таблиці кореляції між типами виховання та акцентуаціями характеру у підлітків дозволяє виділити декілька важливих аспектів:

- Авторитарний стиль виховання тісно пов'язаний із розвитком збудливого, циклотимного та демонстративного типів акцентуацій. Це пояснюється надмірним контролем і тиском, що провокує емоційну напругу, опір або демонстративність у поведінці.

- Ліберальний стиль сприяє формуванню нестійких рис характеру через надлишкову свободу без достатньої структури та підтримки.

- Індиферентний стиль веде до застрягання на негативних емоціях, що проявляється у застрягаючих типах акцентуації через емоційний вакуум та відсутність уваги з боку батьків.

- Гіперсоціалізація формує циклотимічні та сенситивні риси, що є наслідком внутрішнього конфлікту між високими очікуваннями батьків та реальними можливостями підлітка.

РОЗДІЛ 3

ГАРМОНІЗАЦІЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ ПІДЛІТКІВ З ВИРАЖЕНИМИ АКЦЕНТУАЦІЯМИ ХАРАКТЕРУ

3.1. Особливості психолого-педагогічного супроводу підлітків з враженими типами акцентуацій характеру

Є значна кількість базових досліджень, концепцій і гіпотез, присвячених підлітковому віку та причинам формування акцентуацій характеру. У вітчизняній науці 20-30-х років ХХ століття було зібрано й опрацьовано великий обсяг матеріалу, що висвітлює проблему акцентуацій характеру в підлітковому періоді.

Зміни в характері підлітка, за результатами досліджень, насамперед пов'язують із процесом статевого дозрівання. У другій половині ХХ століття вчені звернули особливу увагу на вплив середовища на розвиток підлітка. Е. Еріксон, визначаючи підлітковий вік як ключовий етап у формуванні особистості, наголошував, що психологічне напруження, яке супроводжує становлення ціннісних орієнтацій, залежить не лише від анатомо-фізіологічного дозрівання, а й від культурного та духовного середовища, в якому перебуває людина.

За теорією Ж. Піаже, у віці 11-12 та 14-15 років підліток починає віддалятися від звичного оточення і починає розглядати життя як динамічну сферу змін. К. Леонгард у своїй концепції підкреслює, що людей відрізняють не лише вроджені якості характеру, а й ті, які формуються протягом життя. На його думку, становлення характеру значною мірою залежить від умов, у яких людина зростає і живе.

Негативні умови в процесі розвитку підлітка здатні спричинити відхилення у формуванні його особистості, включаючи акцентуації характеру, які є доволі типовими для цього вікового періоду. Акцентуація характеру проявляється у надмірній виразності окремих рис характеру та їх

комбінацій, що перебуває на межі норми, але за несприятливих обставин може набути патологічних форм. Така підвищена виразність рис здатна порушувати гармонію і цілісність особистості [32].

Акцентуація характеру може проявлятися по-різному і в різному ступені відповідати соціальним нормам. У випадках, коли поведінка підлітка порушує ці норми, а він виявляє опір впливу дорослих, його можна вважати важким у вихованні. Водночас далеко не всі підлітки з акцентуаціями характеру належать до категорії педагогічно занедбаних.

Типології акцентуацій характеру ґрунтуються на двох основних підходах: клінічному (психіатричному) та психологічному. Згідно з клінічним підходом, акцентуації поділяються на такі типи, як гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астеноневротичний, сенситивний, психастенічний, шизоїдний, епілептоїдний, істероїдний і нестійкий (за класифікацією А. Личка). У рамках психологічного підходу виділяються гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астеноневротичний, сенситивний, тривожно-педантичний, інтровертований, збудливий, демонстративний і нестійкий типи (згідно з класифікацією К. Леонгарда).

Гіпертимний тип акцентуації характеру у підлітків проявляється в постійному піднесеному настрої та рідкісних спалахах агресії, які можуть виникати через негативний вплив з боку оточення, особливо якщо намагаються придушити їх бажання або ініціативу. Такі підлітки, як правило, є відкритими, комунікабельними, активними, із яскравими жестами, ініціативними, а також мають добре розвинені організаторські здібності та оптимістичний погляд на життя. У ситуаціях, де їх обмежують строгим контролем або монотонною діяльністю, а також коли вони відчують себе самотніми, можуть виникати конфлікти. Заняття, що не викликають емоційного відгуку або є занадто звичними, не цікавлять таких учнів. Зазвичай, чим менше вони мотивовані до навчання, тим важче їм концентруватися на уроці, що може призвести до відхилень у поведінці.

Найефективнішим способом нейтралізації гіпертимії є залучення таких підлітків до захоплюючих і різноманітних активностей.

Нестача контролю або надмірна суворість у дисципліні може негативно вплинути на розвиток характеру підлітків з гіпертимною акцентуацією, оскільки їхня потреба в пригодах і нових враженнях може призвести до небажаних наслідків. Такі діти цінують доброзичливе й поважне ставлення з боку педагога, можуть виступати активними помічниками, лідерами в підліткових колективах та організаторами корисних заходів.

Циклоїдний тип акцентуації характеру, що часто спостерігається у старших підлітків та молодих юнаків, проявляється в періодичних змінах настрою та життєвого тону, що можуть тривати від кількох тижнів до кількох місяців. Під час підвищеного настрою такі підлітки демонструють риси гіпертимного типу, а під час зниження настрою стають замкненими та песимістичними. Малі труднощі, які знижують працездатність, можуть викликати значний дискомфорт. Відповіді на зауваження чи критику можуть бути різкими, грубими та гнівними, що посилює їхній смуток. Підлітки з таким типом акцентуації дуже чутливі до раптових змін у житті, таких як переїзд чи втрата друзів. Суттєві невдачі та дорікання можуть поглибити їхній депресивний стан або викликати гостру емоційну реакцію, включаючи суїцидальні спроби. Найкращий спосіб підтримки таких підлітків у депресивному стані – це турбота та увага без надмірної нав'язливості (не варто ставити запитання на кшталт: «Чому ти такий сумний?»). У цей період важливо знизити вимоги до підлітка і створити довірливі, теплі стосунки з тими, хто є для нього значущим, такими як батьки або друзі.

Лабільний тип акцентуації характеру проявляється в частих змінах настрою, які значною мірою залежать від зовнішніх обставин. Хоча ця риса є властивою багатьом підліткам, вона особливо виражена, коли реакція на події є надто різкою, наприклад, на неприємне слово від випадкового співрозмовника. Такі підлітки можуть відчувати як повний оптимізм, так і глибокий песимізм щодо майбутнього та своїх перспектив. Часті зміни

настрою супроводжуються глибокими емоційними переживаннями, які можуть впливати на їхнє самопочуття, апетит, працездатність і бажання спілкуватися або залишатися на самоті. Під час негативного настрою можуть виникати конфлікти з однолітками чи дорослими, але після цього вони швидко відчують сором і намагаються примиритися. Попри те, що лабільні підлітки можуть здаватися легковажними, вони можуть мати глибоку та щирю прив'язаність до рідних і друзів, а також бути дуже чутливими до проявів доброти та підтримки. Навіть короткі розмови, у яких є довіра та підтримка, можуть покращити їхній настрій. Педагоги, які прагнуть ефективно впливати на таких підлітків, повинні уникати докорів і покарань, натомість проявляти більше доброти і турботи.

Астено-невротичний тип акцентуації характеру у підлітків проявляється у вигляді підвищеної фізичної та психічної втоми, дратівливості і схильності до іпохондрії, що виявляється в надмірній увазі до свого здоров'я. Особливо сильно ці підлітки втомлюються під час інтелектуальної діяльності, що призводить до зростання збудливості і ускладнює орієнтацію в ситуаціях. Афективні вибухи у їхній поведінці часто з'являються через роздратування внаслідок втоми. Однак після таких спалахів вони швидко відчують втому. Наприклад, якщо хтось випадково торкнеться його на уроці, цей підліток може відповісти різким криком або кидком книжки, але потім, усвідомлюючи свою провину, може відчувати сором. Педагог має враховувати, що інші учні, знаючи про збудливість астеноневротика, можуть навмисно провокувати його, щоб відволікти від уроку. Тому важливо уникати покарань для дітей з таким типом акцентуації. У астено-невротиків часто спостерігаються цикли бадьорості та втоми протягом дня. Найбільш продуктивними для навчання є другий і третій уроки, початок і середина тижня, а також перша половина чверті. Педагог, працюючи з астено-невротичним підлітком, повинен проявляти терпіння і співчуття, уважно враховуючи його досягнення та невдачі, що виникають через втому.

Сенситивний тип акцентуації характеру у підлітків проявляється через підвищену вразливість, боязкість і відчуття власної неповноцінності. Вони часто відчувають дискомфорт через великий натовп, шум і конфлікти в школі, хоча, попри це, школа залишається для них своєрідною зоною комфорту. Ці підлітки добре вчаться, але уникають виступів перед класом і намагаються не привертати до себе увагу, щоб не стати об'єктами насмішок. Вони мають низький рівень контактності, схильні уникати конфліктів і часто займають пасивну позицію, приховуючи свої образи. Їм властиві альтруїзм, співчуття і високі моральні принципи. Сенситивні підлітки часто намагаються компенсувати свою вразливість, проявляючи активність у тих сферах, де вони відчувають себе неповноцінними. Вони особливо чутливі у відносинах з іншими, особливо коли можуть стати жертвами насмішок чи несправедливих звинувачень, що може призвести до сильних емоційних реакцій або депресії і викликати конфлікти

Тривожно-педантичний тип акцентуації характеру у підлітків виявляється через нерішучість, схильність до саморефлексії та роздумів, а також тривожну підозрілість. Вони часто потрапляють у полон нав'язливих страхів і думок. Їхня нерішучість у прийнятті рішень та діях часто поєднується, і необхідність самостійно вибрати шлях може спричиняти тривалі та неприємні коливання. Це нерішучість часто супроводжується гіперкомпенсацією, що може проявлятися раптовою впевненістю в собі, категоричністю в судженнях або поспішними діями в ситуаціях, де необхідна обережність. Невдачі, які виникають через ці дії, лише посилюють їхні сумніви та нерішучість. Батьки та педагоги, що працюють з підлітками цього типу, повинні спілкуватися з ними в позитивному ключі, уникаючи покарань і загроз, заохочувати і підтримувати їхню самостійність і активність. У разі непорозумінь, як в навчальному, так і в дисциплінарному аспектах, важливо вирішувати ситуацію конструктивно, надаючи перспективи для позитивних змін.

Інтровертований тип акцентуації характеру у підлітків проявляється через замкнутість, відчуженість від зовнішнього світу та знижену потребу в спілкуванні. Вони можуть мати суперечливі риси особистості, такі як холодність і чутливість, впертість і піддатливість, настороженість і легковірність. Таким підліткам може бути важко соціалізуватися, адаптуватися до соціальних норм та налагоджувати стосунки з оточуючими. Педагогам слід проявляти щире зацікавлення в їхніх інтересах та особистості, щоб зблизитися з ними та заслужити їхню довіру [18, 24,35].

Підлітки зі збудливим типом акцентуації часто мають поганий настрій, можуть бути похмурими, роздратованими або агресивними. Їхня інтелектуальна активність може бути на низькому рівні, але вони часто ставлять високі вимоги до своїх навчальних результатів. Педагоги повинні забезпечити їм можливість досягати успіху, активно підтримувати, водночас надаючи об'єктивну оцінку та пояснюючи результати, які можуть не відповідати їхнім очікуванням.

Демонстративний тип акцентуації характеру виявляється у підлітків через їхнє прагнення привернути увагу та отримати співчуття, а також через фокус на власній персоні. Їхнє ставлення до навчання часто визначається тим, наскільки воно допомагає їм виділитися серед однолітків. Успіхи в навчанні зазвичай середні, а вибір предметів часто вибірковий. Вони здебільшого досягають кращих результатів у дисциплінах, де вчителі проявляють більше уваги до них, і навпаки. Причини невдач у навчанні демонстративні підлітки часто пояснюють зовнішніми факторами. Педагогам варто зосередити свої зусилля на тому, щоб допомогти підліткам усвідомити, що справжнє привертання уваги та заслугогування поваги полягає у корисній та соціально цінній діяльності. Це може включати участь у класних чи шкільних заходах, гуртках або конкурсах, що допоможе їм відчути свою значущість і досягати успіху в кожному завданні.

Нестійкий тип акцентуації характеру у підлітків виявляється головним чином у патологічній слабкості волі. Це проявляється в труднощах з

виконанням завдань, обов'язків, а також у навчанні та роботі. Їхнє соціальне поведіння більше залежить від зовнішніх впливів, ніж від їхніх особистих рішень. Зміни в житті часто ведуть до втрати контролю над власною поведінкою, що сприяє виявленню лінощів. Для корекції цього типу характеру важливим є постійний контроль за їхніми діями, зокрема в навчальному процесі. Ефективними будуть посилені вимоги, супроводжені зацікавленістю дорослих в успіхах підлітка та створенням позитивних емоційних зв'язків з ними.

Згідно з розглянутими типами акцентуацій характеру у підлітків, можна зробити висновок, що кожен тип має свої специфічні прояви та потребує індивідуального підходу у взаємодії.

3.2. Програма тренінгу гармонізації дитячо-батьківських стосунків підлітків та їхніх батьків

Мета тренінгу:

- Покращення взаєморозуміння між підлітками та їхніми батьками.
- Формування навичок ефективної комунікації.
- Розвиток емпатії та емоційної близькості.

Тривалість:

3 години (з перервою на 15 хвилин).

Учасники:

Підлітки (12-17 років) та їхні батьки. Оптимальна група – 6-8 сімей.

Програма тренінгу

Вступна частина (20 хвилин)

1. Привітання та ознайомлення

Мета: створити доброзичливу атмосферу та познайомити учасників один з одним.

Вправа «Пазли знайомства»:

- Учасникам роздаються картки, розрізані на дві частини. На одній частині написано ім'я підлітка, а на іншій – його батька. Завдання – знайти свою «пару» та коротко розповісти про себе (хобі, улюблена справа).

2. Обговорення очікувань.

Учасники відповідають на запитання:

- Що ви хочете дізнатися/зрозуміти сьогодні?
- Яких змін у стосунках ви очікуєте?

Відповіді записуються на фліпчарт для подальшого аналізу.

Основна частина

Блок 1. Розвиток взаєморозуміння (40 хвилин)

1. Вправа «Мій світ» (20 хвилин):

- Мета: показати різницю у сприйнятті світу підлітками та батьками.

Хід виконання:

- Кожному учаснику видається аркуш паперу, на якому вони малюють або записують те, що є важливим у їхньому житті (хобі, цінності, переживання).

- Після цього пари (підліток і батько/мати) обмінюються аркушами та обговорюють побачене.

Запитання для обговорення:

- Що вас здивувало у малюнку/записах?
- Що ви хотіли б краще зрозуміти про світ іншого?

2. Міні-лекція «Секрети ефективного слухання» (10 хвилин):

Коротке пояснення технік активного слухання (перепhrазування, уточнення, емпатія).

3. Практична вправа «Активне слухання» (10 хвилин):

Учасники у парах обговорюють ситуацію, яка викликає у них труднощі у стосунках. Завдання – один говорить, а інший використовує техніки активного слухання. Потім ролі змінюються.

Блок 2. Робота з емоціями (40 хвилин)

1. Вправа «Емоційний барометр» (15 хвилин):

Мета: навчитися розпізнавати й озвучувати свої емоції.

Хід виконання:

- Учасникам роздаються картки з назвами емоцій (радість, злість, сум, страх, здивування).
- Підлітки та батьки по черзі описують ситуації, у яких вони відчували ці емоції.
- Групове обговорення: як вираження емоцій впливає на взаєморозуміння?

2. Вправа «Мости замість стін» (25 хвилин):

Мета: знизити напругу у спілкуванні та знайти шляхи порозуміння.

Хід виконання:

- Учасники записують на аркушах ситуації, які їх турбують (наприклад, сварки, непорозуміння).
- Після цього група розбивається на підгрупи (тільки батьки та тільки підлітки) і обговорює, як можна вирішити ці ситуації.
- Наприкінці обговорення групи збираються разом і презентують ідеї, як будувати «мости» замість «стін».

Блок 3. Спільна діяльність для зміцнення стосунків (30 хвилин)

1. Вправа «Сімейний герб»:

Мета: об'єднати підлітка та батьків через спільне творче завдання.

Хід виконання:

- Кожна сім'я отримує аркуш паперу та малює свій сімейний герб, який відображає їхні спільні цінності, традиції та мрії.
- Наприкінці герби презентуються групі.

2. Вправа «Слово підтримки»:

Мета: закріпити позитивні емоції наприкінці тренінгу.

Хід виконання:

- Кожен учасник каже іншому члену своєї родини слова подяки, підтримки або похвали.

Завершальна частина (20 хвилин)

1. Обговорення та зворотний зв'язок:

Учасники відповідають на запитання:

- Що нового ви дізналися сьогодні?
- Як це допоможе вам у стосунках?

2. Заключне слово тренера:

Підсумок тренінгу, рекомендації для продовження роботи над гармонізацією стосунків.

Додаткові вправи для поглиблення результатів

1. Вправа «Спільне планування» (20 хвилин):

Мета: навчитися планувати час разом, враховуючи бажання кожного члена сім'ї.

Хід виконання:

- Учасники в парах (підліток і батько/мати) складають план вихідного дня, де враховані інтереси обох сторін.
- Потім пари презентують свої плани та обговорюють, як можна інтегрувати їх у реальне життя.

2. Вправа «Подарунок емоцій» (15 хвилин):

Мета: виразити свої почуття та поділитися емоціями з іншими.

Хід виконання:

- Кожен учасник отримує кольоровий папір, на якому пише, яку позитивну емоцію хоче подарувати іншому члену своєї сім'ї (радість, підтримку, довіру тощо).
- Аркуші обмінюються в колі сім'ї, після чого проводиться коротке обговорення.

3. Вправа «Картки подяки» (10 хвилин):

Мета: закріпити почуття вдячності у стосунках.

Хід виконання:

- Учасники пишуть на картках подяку своєму підлітку/батькам за щось особливе, що вони цінують у них.

- Картки зачитуються в колі або обмінюються особисто.

Ресурси:

- Фліпчарт, маркери, папір для малювання.
- Картки з назвами емоцій.
- Роздруковані матеріали для учасників (техніки активного слухання, приклади вирішення конфліктів).

Очікувані результати:

- Підлітки та батьки зможуть краще розуміти одне одного.
- Зменшення напруги у стосунках, розвиток довіри.
- Формування нових, більш ефективних стратегій спілкування.

3.2. Рекомендації батькам для виховання підлітків з вираженими акцентуаціями характеру

Акцентуація характеру – це загострення окремих рис особистості, яке може впливати на поведінку підлітка. Важливо, щоб батьки враховували ці особливості у вихованні, щоб уникнути конфліктів і сприяти гармонійному розвитку дитини.

Гіпертимний тип.

Характеристика – активні, енергійні, оптимістичні, схильні до поверхневого сприйняття обов’язків, легко відволікаються.

Рекомендації:

1. Контролюйте їхню активність: допомагайте планувати день, створюючи чіткий графік із часом для навчання, відпочинку та хобі.
2. Підтримуйте їхню ініціативність: надавайте можливість реалізовувати свої ідеї, але встановлюйте межі, які не дозволять їм ігнорувати обов’язки.
3. Розвивайте відповідальність: вводьте систему заохочень за завершені завдання.
4. Навчайте концентрації: через ігри або вправи на увагу.

Лабільний тип.

Характеристика – часті перепади настрою, емоційна чутливість, залежність від ставлення інших.

Рекомендації:

1. Демонструйте стабільність: створюйте спокійне середовище в сім'ї, щоб уникнути зайвого стресу.
2. Будьте уважними до емоцій дитини: реагуйте на їхні почуття, розпитуйте про настрій.
3. Підтримуйте впевненість: частіше хвалите за успіхи, навіть якщо вони здаються незначними.
4. Розвивайте стресостійкість: вчіть їх методам релаксації (глибоке дихання, малювання, прогулянки).

Сенситивний тип.

Характеристика – боязкість, замкнутість, чутливість до критики, схильність до самокопання.

Рекомендації:

1. Уникайте жорсткої критики: використовуйте делікатні формулювання для зауважень.
2. Створюйте підтримуючу атмосферу: демонструйте, що їх цінують за особисті якості, а не за досягнення.
3. Допомогайте долати страхи: підтримуйте в соціальних ситуаціях, але не тисніть.
4. Стимулюйте спілкування: пропонуйте брати участь у групових заходах, де є односторонній.

Циклоїдний тип.

Характеристика – коливання між періодами піднесеного настрою і пригніченості, вразливість у фазах спаду.

Рекомендації:

1. Поважайте їхній настрій: не змушуйте до активності під час емоційного спаду.

2. Вчіть планувати: допомагайте розподіляти навантаження залежно від фаз активності.

3. Будьте чуйними: пропонуйте емоційну підтримку, особливо у періоди пригнічення.

4. Залучайте до цікавих справ: у фазах підйому заохочуйте нові ідеї та активності.

Збудливий тип.

Характеристика – імпульсивність, дратівливість, недостатній самоконтроль.

Рекомендації:

1. Контролюйте дисципліну: вводьте чіткі правила поведінки, які легко зрозуміти.

2. Розвивайте самоконтроль: практикуйте разом техніки заспокоєння (рахунок до 10, глибоке дихання).

3. Не провокуйте конфлікти: спокійно реагуйте на спалахи емоцій, пояснюючи наслідки їхньої поведінки.

4. Залучайте до спорту: фізичні активності допоможуть знизити рівень напруги.

Тривожний тип.

Характеристика – схильність до страхів, нерішучість, потреба в підтримці.

Рекомендації:

1. Уникайте залякування: не використовуйте страх як метод виховання.

2. Підтримуйте їхні ініціативи: навіть якщо вони невпевнені, заохочуйте пробувати нове.

3. Вчіть розв'язувати проблеми: моделюйте ситуації та обговорюйте можливі дії.

4. Розвивайте впевненість: хвалите за успіхи, навіть найменші.

Демонстративний тип.

Характеристика – прагнення бути в центрі уваги, схильність до перебільшень.

Рекомендації:

1. Скеруйте їхню енергію в позитивне русло: залучайте до творчих активностей, де вони можуть проявити себе.
2. Уникайте конфліктів: не реагуйте на їхні спроби провокувати увагу.
3. Хваліть за конкретні досягнення: зосереджуйте увагу на реальних успіхах.
4. Розвивайте емпатію: обговорюйте, як їхні дії впливають на інших.

Інтровертований тип.

Характеристика – замкнутість, схильність до самоспоглядання, труднощі у спілкуванні.

Рекомендації:

1. Поважайте їхню потребу в самотності: надавайте їм простір для роздумів.
2. Не тисніть: дозвольте їм самостійно відкриватися в комфортному темпі.
3. Розвивайте комунікацію: пропонуйте спілкуватися в невеликих групах або через спільні справи.
4. Заохочуйте їхні захоплення: підтримуйте інтерес до хобі, навіть якщо вони здаються вам дивними.

Астеноневротичний тип.

Характеристика – швидка втомлюваність, схильність до тривоги, дратівливість через перевантаження.

Рекомендації:

1. Дозуйте навантаження: не перевантажуйте дитини обов'язками.
2. Створюйте режим: допомагайте організувати час для відпочинку і роботи.
3. Не форсуйте подій: враховуйте їхній темп діяльності.
4. Підтримуйте: нагадуйте, що помилки – це нормально.

Нестійкий тип.

Характеристика – схильність до ліні, пошуку задоволень, слабка воля.

Рекомендації:

1. Створюйте мотивацію: пропонуйте досягати цілей через короткострокові завдання з чіткими заохоченнями.
2. Контролюйте оточення: залучайте до занять, які розвивають дисципліну.
3. Будьте послідовними: не допускайте надмірної поблажливості.
4. Показуйте приклад: демонструйте відповідальність у власній поведінці.

Загальні рекомендації:

1. Будьте терплячими: усвідомте, що акцентуації характеру – це частина розвитку особистості.
2. Розвивайте комунікацію: спілкуйтеся відкрито, без тиску.
3. Враховуйте індивідуальні особливості: кожен підліток унікальний, тому адаптуйте рекомендації під його потреби.
4. Працюйте над власною поведінкою: демонструйте позитивні моделі, які підліток зможе наслідувати.

Висновки до третього розділу

1. Підлітки з різними акцентуаціями можуть демонструвати різні рівні емоційної нестабільності, соціальної адаптації та інтелектуальної активності. Важливо розуміти, що кожен тип характеру вимагає особливих методів підтримки та корекції з боку педагогів і дорослих. Таким чином, ефективне виховання і навчання підлітків вимагає уважного врахування особливостей кожного типу характеру та індивідуальних потреб, що забезпечує гармонійний розвиток особистості.

2. Нами розроблена програма тренінгу спрямована на гармонізацію стосунків між підлітками та їхніми батьками через розвиток

взаєморозуміння, вдосконалення комунікативних навичок та емоційної близькості. Завдяки інтерактивним вправам, які поєднують елементи саморефлексії, активного слухання та творчої діяльності, учасники мали змогу глибше пізнати внутрішній світ одне одного, висловити власні емоції та побудувати основу для довірливого діалогу.

Результати тренінгу передбачають:

- Зменшення напруженості у стосунках через покращення розуміння потреб та почуттів кожної сторони.
- Формування навичок ефективного спілкування та активного слухання.
- Створення емоційно підтримуючого середовища, яке сприяє зміцненню довіри та співпраці.

3. Нами розроблені рекомендації батькам для виховання підлітків з вираженими акцентуаціями характеру. Головним принципом цих рекомендацій є врахування унікальності кожного підлітка, адаптація підходів до його потреб та підтримка позитивних змін у поведінці. Терпіння, відкритість до спілкування, розвиток відповідальності, підтримка самоконтролю та забезпечення емоційного комфорту сприятимуть формуванню стійкої, впевненої в собі та емоційно зрілої особистості.

Цей підхід не тільки допомагає подолати можливі труднощі у вихованні, але й формує у підлітків довіру до батьків, створюючи міцний фундамент для здорових сімейних відносин.

ВИСНОВКИ

Провівши дослідження ми зробили наступні висновки:

1. Виховання – це цілеспрямований процес формування особистості, її характеру, моральних якостей, емоційних, інтелектуальних і соціальних навичок у дитини чи підлітка через вплив з боку дорослих. Типи виховання мають значний вплив на психологічний розвиток дітей, їхнє соціальне та емоційне становлення. Залежно від рівня контролю та емоційної підтримки, можна виділити авторитарний, демократичний, поблажливий та інші стилі, кожен з яких формує різні типи особистостей у дітей, від сильно незалежних і соціально адаптованих до замкнених і агресивних.

2. Акцентуація характеру є надмірним проявом окремих рис особистості, які, хоча й знаходяться на межі з психопатіями, не є патологічними. Ці особливості формуються як крайні варіанти норми, що можуть виявлятися в певних ситуаціях або під впливом конкретних факторів. Роботи К. Леонгарда і А.Є. Личка суттєво розширили уявлення про природу акцентуацій, підкреслюючи їхню роль у формуванні творчого потенціалу та поведінкових моделей.

3. Взаємозв'язок типів виховання та акцентуацій характеру особистості підлітків підтверджує значний вплив стилю сімейного виховання на формування їхніх рис характеру. Аналіз свідчить, що недостатньо збалансоване або екстремальне виховання (авторитарне, поблажливе чи надмірно контролююче) може сприяти появі акцентуацій характеру, які є надмірним проявом окремих рис і можуть призводити до труднощів у соціальній взаємодії, конфліктів та емоційних проблем.

4. Найпоширенішими типами акцентуацій характеру серед опитаних підлітків (з частотою більше 10% у вибірці) є:

4. Демонстративний тип акцентуації – такі підлітки прагнуть виділитися, іноді перебільшують свої досягнення, шукаючи як позитивну, так

і негативну увагу, що може бути зумовлене емоційною чутливістю та потребою визнання в соціальних групах.

5. Збудливий тип акцентуації – такі підлітки можуть мати труднощі з самоконтролем, що потребує уваги з боку педагогів для корекції їх поведінки.

6. Емотивний тип акцентуації – підлітки з цією акцентуацією відзначаються високою чутливістю, емоційністю та схильністю до співпереживання.

5. Переважаючі стилі виховання виявляють тенденцію до критичності, надмірної опіки чи емоційної віддаленості, що може негативно вплинути на розвиток самостійності, упевненості та емоційної стабільності підлітків:

1. Авторитарний стиль виховання характеризується надмірним контролем і нехтуванням потребами дитини, що може призводити до емоційної напруги і дистанційованості у стосунках між батьками і підлітками.

2. Ліберальний стиль вказує на схильність до уникнення конфліктів і мінімальних зусиль у виховному процесі, що може призводити до недостатньої дисципліни.

3. Емоційне неприйняття та інфантилізація підлітків, що створюють умови для залежності або конфліктів у стосунках.

4. Низький рівень кооперації вказує на недостатню партнерську взаємодію між батьками та дітьми.

6. Аналіз кореляцій між типами виховання і акцентуаціями характеру у підлітків показав наступні впливи:

1. Авторитарний стиль виховання тісно пов'язаний із розвитком збудливого, циклотимного та демонстративного типів акцентуацій через надмірний контроль і тиск, що спричиняє емоційну напругу та демонстративність в поведінці.

2. Ліберальний стиль сприяє формуванню нестійких рис характеру через надлишок свободи без достатньої структури і підтримки.

3. Індиферентний стиль призводить до закріплення негативних емоцій, що відображається на акцентуаціях через емоційний вакуум та відсутність уваги з боку батьків.

4. Гіперсоціалізація формує циклотимічні та сенситивні риси через внутрішній конфлікт між високими очікуваннями батьків і реальними можливостями підлітка.

Отже, гіпотеза про те, що серед сучасних батьків домінуючими стилями виховання є не продуктивні: авторитарний, гаперсоціалізація та індиферентний стилі, які впливають на формування акцентуацій характеру підлітків – підтвердилася.

7. Ми створили тренінгову програму, яка спрямована на покращення взаємин між підлітками та їхніми батьками через розвиток взаєморозуміння, удосконалення комунікативних навичок та посилення емоційної близькості. Інтерактивні завдання, що включають саморефлексію, техніки активного слухання та творчі активності, дозволили учасникам краще зрозуміти внутрішній світ одне одного, виразити свої почуття та закласти основу для відкритого та довірливого діалогу.

Також ми підготували рекомендації для батьків щодо виховання підлітків із вираженими акцентуаціями характеру. Основний акцент зроблено на врахуванні індивідуальності кожної дитини, адаптації підходів до її потреб та підтримці позитивних змін у поведінці. Терпіння, готовність до відкритого діалогу, розвиток відповідальності, зміцнення самоконтролю та створення умов для емоційного благополуччя сприятимуть вихованню впевненої у собі, гармонійної та емоційно зрілої особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи. А. М. Алексюк. К.: Світанок, 2001 150 с.
2. Алексеєнко С. Д. Взаємозалежність акцентуації характеру та професійних уподобань підлітків. С. Д. Алексеєнко. Педагогіка вищ. та серед. шк.: зб. наук. пр. 2010. Вип. 29. С. 225-230.
3. Анопрієнко О. В. Порухення дитячо-батьківських взаємин як чинник виникнення хронічного стресу у підлітків. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2014. Серія 12. Вип. 43 (67). С. 52-59.
4. Анопрієнко О. В. Сім'я як чинник виникнення психоемоційних порушень підлітків. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2012. Серія 12. Вип. 37 (61). С. 171-174.
5. Анопрієнко О. В. Стиль батьківської поведінки як детермінанта виникнення та подолання тривожності у підлітковому віці. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України*. За ред. С. Д. Максименка. 2011. Т XIII., Ч. 6. К., С.17-24.
6. Анопрієнко О.В. Сім'я як чинник виникнення психоемоційних порушень підлітків. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 12. 2012. Вип. 37(61). С. 171–174.
7. Блинова О. Є. Психодіагностика. Психометричні основи конструювання тестів: навч. посіб.. О. Є. Блинова; Херсон. держ. ун-т, каф. практ. психології. Херсон: [ПП Вишемирський В.С.], 2007. 453 с.
8. Борець Ю.В., Шлімакова І.І. Гармонійність особистості у зв'язку з її індивідуально-типологічними властивостями. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2018. № 1. С. 19–32.
9. Бочаріна Н. О. Акцентуації характеру та їх вплив на поведінку підлітків. Н. О. Бочаріна, Н. К. Михайленко. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 785- 788.

10. Винославська О. В. Психологія: навч. посібник. К.: ІНКОС, 2009. 390 с.
11. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник [Текст]: О. В. Скрипченко, А. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін., К.: Просвіта, 2001. 416 с.
12. Воробйова А. В. Рівень захворюваності підлітків з акцентуаціями характеру. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2011. № 3. С. 97–99.
13. Гаркуша І. В., Батаєва К. Ю. Взаємозв'язок рівнів тривожності та акцентуацій характеру підлітків. *Український психолого-педагогічний науковий збірник*. 2015. № 4. С. 25-29
14. Гнатюк Д. Проблема асоціальної поведінки серед старшокласників. *Матеріали XII-тої Всеукраїнської наукової Інтернет конференції «Актуальні питання психології: теорія, методика, практика» 11-12 жовтня 2023 року*. гол.ред. Перепелюк Т.Д. Умань. С.145–148.
15. Гніда Т.Б. Педагогіка партнерства з питань соціалізації обдарованої дитини з числа сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах внаслідок військових дій. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2019. С. 78-82.
16. Головінський І. З. Особистість: розвиток, теорії та виміри. [Текст]: К.: Аконіт, 2005. 128 с.
17. Гончаренко Г. Т. Психічне здоров'я дитини: посібник. К., 2018. 112 с.
18. Гончарова Н.О., Горбенко Ю.Л., Калюжна Ю.І. Психологія розвитку особистості у підлітковому та ранньому юнацькому віці: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава, 2018. 342 с.
19. Дем'яненко Б.Т. Особливості формування емоційних та поведінкових порушень у підлітків. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2018. №35. С. 106–111.
20. Дубчак Г.М. Акцентуації характеру в контексті стресостійкості особистості. *Технології розвитку інтелекту*. 2016. Т. 2. № 2. С. 1-5.

21. Дудник О., Гнатюк Д. Профілактика та корекція асоціальної поведінки підлітків та старшокласників. Психопрофілактика агресивної поведінки здобувачів освіти в умовах сьогодення: збірник тез доповідей за матеріалами Всеукраїнського наукового полілогу (м. Черкаси, 24 жовтня 2023 р).. за ред. П. В. Теслюка. Черкаси : КНЗ «ЧОПОПП ЧОР», 2023. С. 24–29.

22. Заїка В. М. Вплив дисгармонійних дитячо-батьківських стосунків на виникнення адиктивних схильностей в підлітковому віці як соціальна проблема. Ужгород : Говерла, 2023. С. 50–54.

23. Запухляк О. З. Вплив акцентуацій характеру особистості на агресивність в підлітковому віці : дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2006. 391 с.

24. Запухляк О. З. Особливості агресії акцентуйованих підлітків. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. К.: , 2004, т. VI, вип 1. С. 152-157.

25. Кабанцева А. В. Підтримка дитини в умовах емоційного напруження: навчально-методичний посібник. Київ: КВІЦ, 2018. 136 с.

26. Калюжна Н. Психологічні детермінанти асоціальної поведінки підлітків в умовах сучасного суспільства. *Психологія і суспільство*, 2018. 1. С. 39–46

27. Карпенко А. О. Дитячо-батьківські стосунки як складова розвитку емпатії у дітей молодшого шкільного віку. 2021 URL: http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/%D0%97%D0%B1_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84.2021.pdf#page=110. (дата звернення: 04.01.2025).

28. Карпенко А. О. Дитячо-батьківські стосунки як складова розвитку емпатії у дітей молодшого шкільного віку. Синергетичний підхід до проєктування життєвого простору особистості : зб. наук. матеріалів міжнар. наук.-практ. онлайн-конф., (м. Полтава 27-28 квітня 2021 р.). Полтава, 2021. С. 108-112.

29. Касьян Т. В. Тривожний підліток у родинному колі: проблеми та шляхи розв'язання. *Наука і освіта*. 2011. № 11. С. 65–68.

30. Кисіль З. Р. Психологічні особливості агресивності у підлітковому віці. *Науковий вісник, Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015, № 1. С. 32-40.

31. Кравченко І. М., Ткачук Т. Л. Особливості впливу сім'ї на становлення особистості підлітків. URL : http://medpsychology.pp.ua/osoblyvosti_vplyvu_simyi (дата звернення: 25.01.2025).

32. Кротенко В. І. Вплив стилю сімейного виховання на формування акцентуацій характеру у підлітків. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2014. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Вип. 28. С. 290-293.

33. Кротенко В. І., Заставна І. С. Вплив стилю сімейного виховання на формування акцентуацій характеру у підлітків. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2014. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Вип. 28. С. 290–293.

34. Крячок Г. В. Взаємозв'язок між рівнем тривожності та акцентуаціями характеру у осіб юнацького віку. Дипломна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра спеціальності «Психологія». Національний авіаційний університет. Київ, 2022. 40 с.

35. Леонгард К. Акцентуовані особистості. Київ.: 2015. 167 с.

36. Лесгафт П. Ф. Сімейне виховання дитини і його значення. Київ, 2021. 33 с.

37. Максименко С. Д. Загальна психологія: Навчальний посібник. К.: Центр навч. літератури, 2004. 272 с.

38. Мелен К. Особливості акцентуацій характеру сучасних українських підлітків. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2019. 116 с.

39. Мельник Н. В.-М. Психологічні особливості впливу стилів сімейного виховання на формування самоприйняття особистості підлітка з асоціальною поведінкою : робота на здобуття кваліфікаційного ступеня магістра : спец. 053 Психологія. наук. керівник Т. І. Дучимінська ; Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024. 75 с.

40. Миронець М. Г. Психологічні особливості переживання самотності в підлітковому віці. *Наука і освіта*. 2013. № 1/2. С. 66–68.

41. Москалець В. П. Психологія особистості: навчальний посібник. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 262 с.

42. Орос В. Емпіричне вивчення психологічних особливостей акцентуованості депривованих підлітків. В. Орос. Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. За ред. С. Д. Максименка. Т. Х. Психологія навчання, генетична психологія, медична психологія; Випуск 26. К., 2012. С. 567-576.

43. Орос В. М. Специфіка особистісного розвитку акцентуованих дітей з гіперактивним розладом і дефіцитом уваги. Психолого-педагогічні умови розвитку освітнього простору держави : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції 22 листопада 2013 року. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 402-405.

44. Орос В. Психологічна специфіка агресивності у важковиховуваних акцентуованих підлітків. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. За ред. С. Д. Максименка. Т. XIV, част. 6. К., 2012. С. 342- 350.

45. Орос В. Психологічні особливості взаємозв'язку акцентуації характеру та реакції на фрустрацію в депривованих підлітків. *Психологічні перспективи*. 2013. Випуск 21. С. 175-183.

46. Орос В. Психологічні особливості взаємозв'язку акцентуації характеру та реакції на фрустрацію в депривованих підлітків. *Психологічні перспективи*. 2013. Випуск 21. С. 175-183.

47. Орос В. Психологічні особливості гіперактивності депривованих підлітків. *Актуальні питання психологічної науки* : Альманах студентського наукового товариства. Випуск 7. Рівне : РДГУ, 2013. С. 116-118.

48. Павлик Н. В. Психологія гармонізації характеру в юнацькому віці: Монографія. К.: Логос, 2015. 383 с.

49. Панасенко Н. М. Трансформація образу «Я» акцентуєваних підлітків, які мають девіації у поведінці. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. За ред. С.Д. Максименка. Т.VIII, вип.5 К., 2008. С. 270 – 283.

50. Папуча М. В. Психологічні прояви особливостей акцентуацій характеру та їх вплив на процес самореалізації у юнацькому віці. М.В. Папуча. Науковий часопис Національного педагогічного університету М.П. Драгоманова. Серія 12. Педагогічні науки. Випуск 1 (46), 2015. С. 236–241.

51. Полікарчик С. Акцентуації характеру підлітків та їх статус у системі комунікацій в групі ровесників. Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (13 трав. 2019 р.). За заг. ред. Я. О. Гошовського, О. В. Лазорко, А. В. Кульчицької, Т. В. Федотової. – Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2019. С. 90-92.

52. Психодіагностика : навч. посіб.. І. М. Галян. 2-ге вид., стереотип. К. : Академвидав, 2011. 464 с.

53. Психологічні особливості професійно зумовлених акцентуацій рятувальників : монографія. Е. І. Михлюк, Л. А. Перелигіна, Н. Є. Афанасьєва. Харків : Видавництво «Точка», 2018. 184 с.

54. Ревякіна І. М. Психологічні особливості прояву акцентуацій характеру та їх вплив на процес самореалізації в юнацькому віці. *Психологічні науки*. Випуск 1(46) [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.enpuir.npu.edu.ua/.../1/Revyakina%20Kurbanova.pdf

55. Русіна Н.С. Вплив акцентуацій характеру на поведінку підлітків. *Клінічна та експериментальна патологія*. 2016. Т. XV, № 2 (56). Ч. 1. С. 138–140.

56. Сьянова В. Психологічні особливості прояву акцентуацій характеру в юнацькому віці. *Психологічні виміри культури, економіки, управління*. Львів, 2018. Т. 11. С. 253–257
57. Холковська І. Л. Корекційна педагогіка. І. Л. Холковська. Вінниця: ВДПУ, 2007. С. 87-91.
58. Шамне А.В. Психологія фрустраційних станів та реакцій підлітків: теорії, проблеми, діагностика: монографія. К.: НУБіП України, 2018. 278 с.
59. Шамшурич А. Г., Проблеми інтерпретації результатів діагностики акцентуації характеру за методикою Шмішека. *Практична психологія та соціальна робота*. 2012. №4. С. 54-58.
60. Штих І. І., Попович Б. В. Психологічні чинники акцентуації характеру у підлітків. *Науковий вісник Мукачівського державного університету Гуманітарні і суспільні науки. Журнал наукових праць*. 2015. №18(13). С. 62-66.
61. Jaspers K. *General psychopathology*. K. Jaspers. Chicago : University of Chicago Press, 1963. 922 p.

Звіт подібності

метадані

Назва організації

Melitopol State Pedagogical University named after B.Khmelnyskyi

Заголовок

Іванова_магістерська робота

Автор Науковий керівник / Експерт

ІвановаОлександр Непша

підрозділ

Melitopol State Pedagogical University named after B.Khmelnyskyi

Обсяг знайдених подібностей

Коефіцієнт подібності визначає, який відсоток тексту по відношенню до загального обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати компетентна / уповноважена особа.

10872

Кількість слів

83706

Кількість символів